

ספר המורה והתלמיד מח-מח

הוצאת
המורה והתלמיד
תל אביב

שבעה
ת"א (כ"ה)

מ 12/0

תשרי תשמ"א — ספטמבר 1980

עיון ומחקר

גלגוליה של אגדת אצבעוני

מאת ד"ר אוריאל אופק

הסופר האנגלי ריצ'רד ג'ונסון, שחי במאות ט"ו-י"ז, היה יוצר ברוך דמיון ושאפתן. ימי נעוריו עברו עליו בשלהי מלכותה של אליזבת הראשונה — תקופה שהיתה תור-פריחה לספרות ולאמנות. בגיל 23 פירסם את ספרו הידוע ביותר, "שבעת אלופי הנצרות", שתיאר בסגנון רהוט את מעלליהם האגדיים של שבעה אבירים נערצים. היה זה אחד הספרים הנקראים ביותר בתקופתו, והוא נדפס במהדורות ללא ספור, נמכר על-ידי רוכלי סדקית נודדים ונחטף על-ידי צעירים ומבוגרים. קצבור 17 שנה פירסם סופר פעלתן זה חוברת בת ארבעים עמודים, שתוכנה ושם גיבורה מוכרים עד היום לכל אדם חובב אגדות. על עטיפת החוברת נדפס ציור גדול, המתאר ציפור שחורת גוצות, הנושאת במקורה ילד פעוט; מתחתיה נראית אשה אחת החולבת פרה ואשה שניה עוסקת בכביסה ועיניה זולגות דמעות גדולות. מעל לציור נדפסה כותרת ארוכה מאד, כמנהג הימים ההם: קורותיו של תום אצבעון הקטן, אשר כונה בשל קומתו הקטנה 'ננסו של המלך ארתור', ואשר חייו והרפתקאותיו מכילים אירועים מוזרים ונפלאים, נדפס לשמחת לבם של מבלי זמן עליזים.

אין אנו יודעים מתי נדפסה חוברת זו לראשונה, שכן אף עותק אחד לא שרד מן המהדורה הראשונה. עותק אחד ויחיד, ממהדורה מאוחרת יותר (1621), שמור היום בספריית פיירפונט מורגאן בניו-יורק, שבה מצויים כמה מספרי הילדים הקדומים והנדירים ביותר בעולם. חוברת זו הכילה גירסה מודפסת ראשונה של סיפור "אצבעוני" — זה הצעיר חובב ההרפתקאות, שכל גודלו זרת. קשה לנו לדעת היום מה הלכו של ג'ונסון בנוסח מודפס ראשון זה של האגדה — אם פירסם גוסס עממי ששמע מפי מספר אלמוני, או שעיבדו והוסיף לו גם נופך משלו. רק זאת יודעים אנו בוודאות, שבאותם ימים כבר היה השם Tom Thumb ("תום אגודל") ידוע ומפורסם ברחבי אנגליה. באי-אלה ספרים שהופיעו בלונדון במחצית השנייה של המאה השש-עשרה כבר נזכר שמו, ובכרך "תגלית הכישוף" (1584) מזכיר רג'ינאלד סקוט את שמו של תום אצבעון בתוך רשימה של דמויות על-טבעיות — מגמדים ופיות ועד מכשפות וענקים — "אשר השפחות הפחידונו בהם בילדותנו, עד כי אנו פוחדים היום מן הצל של עצמנו"...

בנוסח קדום זה של ג'ונסון, הכתוב בסגנון דרמאטי רווי הומור, מסופר על איכר מנתיני המלך

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), חוה ויזל,
ד"ר אסתר טרסי, ענת בן-ישי

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

ISSN 0334 — 276 X

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

ארתור בשם תומס איש-ההר, שהיה חשוך ילדים והשתוקק מאד לבן משלו. שלח אפוא תומס את אשתו אל מערתו של הקוסם-הנביא מרלין, כי יברכנה בפרי בטן; שזמם מרלין את בקשתה וניבא, כי לאחר שהיחה ישנה שלוש פעמים את פניו היא תלד בן, שקומתו לא תעלה על אגודלו של בעלה —

וכל עוד יהיו בעולם דיירים ומעון
יסופרו סיפורים על תום אצבעון.

ואמנם, בבוא המועד נולד להם בן בשם תום אצבעון, והרפתקאות לאין-ספור עברו עליו. תודות לקומתו הננסית היה מנצח את חבריו במשחקים, והם רגזו עליו וכלאו אותו בקופסת נעצים. בשבתו מתחת לשיח-בר נבלע על-ידי פרה שרעתה באחו; ועורב שדימה כי הוא קנה שבלת נשא אותו במקורו. אחר-כך נפל בשביו של ענק ונמלט ממנו, לאחר שהסתתר במאורת עכבר. לאחר שנבלע על-ידי דג הגיע להצר המלך ארתור; שם נתחבב על הכל וזכה בתואר אבירות. הוא נהג לנמנם בכיסוי הגבירות, עד שגברת אהת הוציאה את ממחטתה, שבה היה תום מכורבל, גרפה את חוטמה והעיפה אותו למרחקים. בהמשך הרפתקאותיו נפגש עם טוואדל מלך הננסים ועם גרגאנטואה אלוף הענקים. לבסוף נפגש עם מלכת הפיות, שהעניקה לו את מצנפת-החכמה וכן את החגורה המסוגלת להפכו לכל דמות וגודל שיחפוץ בהם.

במהרה נפוצו באנגליה, ואחר-כך גם ברחבי אירופה וארצות-הברית, עשרות גירסאות בעל-פה ואין-ספור עיבודים בכתב של עלילות אצבעוני הקט, כאשר בכל עיבוד ונוסחה נוספו לו הרפת-קאות שונות ומשונות. מהן נחלץ בשלום תודות לזריזותו ולקומתו הננסית. רוב המהדורות נדפסו בחוברות-בפרוטה, שנמכרו על-ידי רוכלי סדקית נודדים; מהן שנועדו לבני המשפחה כולה, ומהן שהכילו עיבודים מיוחדים לילדים הקטנים, כגון: "ספר המעשיות של תומי אצבעוני הנודע, בו יתוארו חייו והרפתקאותיו המפתיעות, ונוספו אליהם גם משלי אצבעוני לילדים" (לונדון, 1760). אין כמעט ספק, שעלילותיו של אצבעוני אמיץ-הלב סופרו באירופה וברחבי המזרח שנים רבות לפני שהאנגלים עשאוהו לאביר בחצר המלך ארתור. גם הסופר וולטר סקוט, שגילה עניין רב באגדות, כתב כי "תום אצבעוני הוא סיפור קדום מאד, ש'פולש' לאנגליה יחד עם הפולשים הטוטונים" במאה התמישית לספירה. אבל הנוסחה הראשונה של המעשייה, שנדפסה ביבשת אירופה (מחוץ לאנגליה) ראתה אור בפאריס בשנת 1697, בקובץ "סיפורי אמא אווזה" מאת שרל פרו, ונקראה שם "בוהן קט" (Le Petit Poucet). בנוסחה זו אצבעוני הוא הצעיר מבין שבעת ילדיו של הוטב-עצים עני, ובשל היותו קט כורת וזכה לשם בוהן קט. למרות קומתו הקטנה הוא חונן בתבונה וזריזות רבות, ולעתים היה מסתתר מתחת לכסא אביו ומאזין לשיחת הוריו. משהגיעו ימי רעב ומצוקה נטשו ההורים את שבעת ילדיהם ביער, בנודדיהם נקלעו השבעה לביתו של ענק אוכל ילדים; אלא שגם שם הפגין בוהן-קט את ערמתו, ניצח את הענק והשתלט על אוצרותיו הרבים.

חולשתו העיקרית של נוסח זה היא שכל קשר בין הרפתקאותיו של הגיבור האגודלי לבין קומתו הננסית הוא מקרי ביותר; ואמנם כמה וכמה חוקרים הביעו תמיהה על שום מה 'הדביק' פרו את עלילת הסיפור — שראשיתו מזכירה את קורות הנול וגריטל וסיומו את ג'ק הורג הענק — דווקא לדמותו של בוהן קט. אכן תמיהה היא ופותר אין לה.

לפני שנעקוב אחרי גלגוליו המרתקים של אצבעוני בממלכת הפולקלור, מן הראוי לשאול: היכן נולד גיבור ננסי זה? כמה חוקרים ביקשו למצוא את עקבותיו במיתולוגיות קדומות; היו שסברו כי הוא גלגולו של האל הרמס בן זאוס, שכבר בהיותו תינוק נהג לחמוק מחיתוליו כדי לבצע תעלולים ו'סחיבות'; לא פעם גבר על חוקים ממנו, ובזכות ערמתו וזריזותו נעשה לסמל הפיקחות, החמקמקות והתושייה. חוקרים אחרים חיפשו את עקבותיו של אצבעוני בארצות המזרח ומצאו בפולקלור היפאני הקדום סיפורים על איסון-בושי — "זרת הקטן" — שרקד בתוך קיבת הענק ודקר-עקץ אותו בסיכת חרבו. בין אגדות הודו הקדומה מצויים סיפורים על הננס ואמונה, שכמה מעלילותיו מזכירות את הרפתקאות אצבעוני האירופי.

דאומרלינג, יארטי, פאלציץ

לא מן הנמנע הוא, שהסיפורים הראשונים על מעלליו של גיבור אצבעוני, שחי בין בני אדם רגילים, סופרו על-ידי אנשים שנפגשו עם אדם גמד וקומתו הננסית הציתה את דמיונם. הרי כבר חז"ל ידעו על קיומם של ננסים ופסקו כי "הרואה ננס מברך 'ברוך משנה הבריות'".

כך או כך, סיפורים על עולי ימים קצרי קומה, הגוברים בכוח תבונתם ואומץ לבם על איביהם ענקי הקומה, סופרו במקומות שונים ונתחבבו על קטנים וגדולים — החל בדוד המכה את גלית ועד אודיסיאוס מכה הענק הקיקלופי. אפשר שמסיפורים אלה ודומיהם עוצבה גם דמותו של התעלולן הקט כאצבע, היוצא בשלום מכל פגע תודות לזריזותו ותושייתו, עד שנעשה ברבות השנים לאחד הגיבורים האהודים ביותר בפולקלור העולמי. המספרים בארצות השונות בחו"ל דימויים מדימויים שונים להמחשת קטנותו; היו שהשוו את קומתו לגרעין דוחן או לאפרסק, לעכבר או לחגב, אך בעיקר השוו את גודל גופו לאצבע או לאגודל — ומדימוי אחרון זה בא לו שמו ברוב הלשונות — זרת קט, אגודלי, אצבעוני וכו' — כאשר בכמה שפות מצטרף גם שם פרטי נוסף לכינוי או לתואר: Tom Thumb (תום אצבעון) באנגליה, Daumenhansl (האנזל אגודל) בגרמניה, Lille Pyt (פיט קט) בשוודיה, Jean l'Espiegle (ז'אן שובב, או ז'אן אצבעוני בתרגומו העברי של ש. יורם) ועוד. אין זה מקרה שכל השמות הללו, שניתנו לאצבעוני — תום, האנזל, פיט, ז'אן — הם שמות ילדים שכיתים, משל ביקשו המספרים להטעים כי גיבור זעיר זה הוא סתם ילד, היכול להיות כל אחד ואחד מאתנו.

ואילו הרפתקאות מופלאות סופרו על אצבעוני בכל הארצות, מסקנדינביה בצפון, דרך כל ארצות אירופה ועד תורכיה ותורכמניסטן! הוא טובע בקערת לפתן, הוא מתיישב באונו של סוס ונוהג בו בעת נסיעה וחריש, הוא עולה דרך הארובה עם קיטור התבשיל, הוא מסייע לשודדים לגנוב מטמון ואחר-כך מסגירם לרשות, הוא מגמא מרחקים בעזרת געלי פלא. הוא מסכים שימכרוהו ואחר-כך נמלט מקונו, הוא מהתל בבני אדם, מעניש חוטאים ומנצח ענקים, הוא נבלע שוב ושוב ושוב — על-ידי פרה וענק וזאב ודג ועוד, ויוצא מבטנם בשלום ובלי פגע, ממש כיונה הנביא, או (להבדיל) ככיפה אדומה ופינוקיו, הוא גם נבלע על-ידי שועל ואחר-כך משכנע את בולעו כי יביא אותו לבית הוריו, כדי שהם יתרגוהו וימכרו את פרוותו. ככל ילד רגיל מעולל אצבעוני לפעמים גם תעלולים ומעשים שאינם נאים ביותר: הוא משקר, גורם לענק שישחט את בנותיו ואף שולח ידיו בגניבה ("אנשים רבים אינם מקבלים גירסה זו", נאמר בנוסחת הסיפור של פרו, והם מכחישים כי אצבעוני חמס אי פעם את הענק..."). נראה שגם המעבדים חשו שלא בנוח

למקרא כמה מתעלוליו של אצבעוני, והם עידונו או השמיטו בעיבודיהם לילדים את מעשיו הבלתי נאים ואף צימצמו את מספר הבליעות שנגזרו עליו לעבור. די לו להיבלע פעם אחת או שתיים לכל היותר...

פופולארית ביותר היא נוסחת האחים גרים לאגדת אצבעוני. למעשה, רשמו האחים גירסאות אחדות של האגדה, ושתיים וחצי מתוכן — אם אפשר לומר כך — נדפסו ב"מעשיות לילדים ולבית", שלהם. האגדה "הענק הצעיר" מספרת על איכר שהיה לו בן קט כאצבע, "שלא הוסיף לגדול בהמשך הימים". יום אחד הלך האכר לחרוש את שדהו והכניס את בנו האצבעוני לכיסו; משבאו לשדה התיישב הזאטוט בתלם. פתאום הופיע ענק, שנטל את אצבעוני אתו, גידלו בביתו עד שהיה אף הוא לענק צעיר כביר-כות. אז שב אצבעוני הענק לבית הוריו וחולל נפלאות בכוחו.

בגירסת גרים האחת אצבעוני הוא בנו של אכר חשוך ילדים, שאשתו החולנית ילדה לו תינוק שארכו כאורך האצבע בלבד. יום אחד התיישב אצבעוני באוון הסוס והנהיגו לשדה. לאחר שנקנה על-ידי זוג אנשים הסתתר במאורת עכברים וישן בבית שבלול. הוא אולץ על-ידי גנבים לסייע להם במלאכת הגניבה, נבלע על-ידי פרה וזאב, ולאחר שובו הביתה הבטיחו הזאטוט להוריו: "מעתה, אשאר אתכם לעולם!" בגירסה השנייה ("גודדי אגודלון בן החייט") מבקש אצבעוני לצאת לראות את העולם; אביו החייט הכין לו הרב ממחט והוא יצא לדרך. תחילה עבד אצבעוני אצל חייט, אך הוא הכעיס כל-כך את אשת מעבידו עד שגורש מן הבית. אחר-כך פגש כנופית שודדים, שאילצוהו לסייע להם לשדוד את אוצר המלך. לאחר שעבד באכסניה נבלע (גם כאן) על-ידי פרה, הוכנס לתוך נקניק, ניצל בנס, נבלע שוב על-ידי שועל — וזה התזירו בשלום לביתו. שתי הגירסאות משופעות בהומור שלוח רסן, המושתת על מעשי הקונדס של אצבעוני; דומה שעדיין לא נברא יצור זעיר כל-כך, שמכלול תעלוליו ושלל כינויו יהיו גדולים כל-כך.

קונדס לא קטן ממנו הוא האצבעוני התורכמני, המכונה יארטי הולוק (יארטי זוט, בתרגומו העברי של שבתי קפלן), "זה הנער המהולל, שגדלו אינו עולה על בדל-אוזן של גמל". הוא אהב לשבת על כף-ידה של אמו, שיתף עצמו ככל שיכל בעבודות הבית וחש בכל הזדמנות לעזרתם של הלשים ונדכאים. אחד מאויביו היה המוכתר הרשע, וכדי להענישו נהג יארטי להידחק מתחת למצנפתו וגלימתו ולהוציאו מכליו. עשרות סיפורים סופרו על קונדס נגסי זה ורובם מבדחים ומעוררי צחוק.

במרבית הסיפורים אצבעוני הוא בנם הטבעי של הוריו, שהיו חשוכי ילדים עד הולדתו; אך יש גירסאות שבהן זכה הזוג העריירי בבנם הזעיר באורח-פלא. כך, למשל, מספרת האגדה האיטלקית "קטינא" (Pequeletou) על אשה חשוכת ילדים, שקבצנית מבשרת לה כי העצמות שיוותרו בסיר שלה ייהפכו לילד זעיר, וכן היה. בדומה לכך מספרת גירסה רוסית של אצבעוני ("פאלצ'יק") על זוג אכרים חשוכי ילדים; ראה האכר את יגון אשתו, הלך ליער וכרת מקל לבנה, גילפו בסכין לתבנית ילד קטן כאורך האצבע. נתן אותו לאשתו ואמר לה: "שימי אותו בעריסה ושחקי בו". חיבקה האשה באהבה את הפעוט ושמה פיה על פיו; והוא התעטש פתאם, פקח עיניו וקרא: "זאת את, אמה? שמחו השנים על כי זכו בבן חי וקראו לו אצבעוני."

סיפור-העם הדני על אצבעוני (בדנית: Tommetot כלומר, אגודלון) מספר גם הוא "מעשה בגבר שגודלו לא עלה על גודל אגודל, שבקש לשאת אשתו שגובהה שלוש זרתות ושלושה רבעים". וכשישב הנס כריסטיאן אנדרסן בשנת 1836 לחבר מעשיה לידידתו הקטנה הנריטה וולף,

שהיתה גערה גיבנת קצרת קומה וברוכת דמיון, בחר לפתוח אותה בנוסח הקלאסי של סיפורי אצבעוני:

"היה היתה פעם אשה, שרצתה כל-כך כי יהיה לה ילד חמד משלה, אך לא היה לה כל מושג מאין יבוא לה. על כן פנתה אל קוסמת זקנה ואמרה לה: "רוצה הייתי כל-כך שיהיה לי ילד ילד קטן, אבא, אמרי לי היכן אוכל למצאו."

אבל מכאן ואילך טוה אנדרסן את הוט העלילה כיד דמיונו העשיר: הקוסמת נתנה גרעין-שעורים לאשה והיא זרעה אותו בעציץ, לאחר שנבט הזרע ועמד לפרוח נשקה האשה לעלי הכותרת — ומיד נפתח הפרח ובמרכזו ישבה ילדה זעירה, "יפיה ענוג כל-כך וקומתה לא גבוהה יותר ממידת אצבעך, לכן נתנה לה האשה את השם אצבעונית" (בדנית: טומליונה). לילה אחד הטפה קרפדה את אצבעונית, ששכבה על מצעה בתוך קליפת אגוז, והביא אותה לביצה, כדי שתהיה אשה לבנה הצפרדעון. תלאות רבות עברו על אצבעונית באגם ובפלג, במאורות עכבר וחולד, עד שסנונית טובת-לב הטיסה אותה אל פרח לבן, בו ישב מלך אצבעוני; והוא שם כתר על ראשה וגם שם תדש נתן לה — מאיה. ו"הסנונית שבה אל קנה, שהיה מעל לחלון חדרו של האיש היודע לספר אגדות, ושם שרה לו הסנונית זמר, וממנו בא כל הסיפור כולו."

מה שונה המעשייה האנדרסנית הפיוטית על אצבעונית מסיפור אצבעוני הקלאסי! בעוד שאצבעוני הוא בכל הגירסאות העממיות ננס רודף הרפתקאות, היוזם וממציא תעלולים ומעשי קונדס ונחלץ בכוחות עצמו מכל פגע, אצבעונית של אנדרסן היא דמות מסוגרת הנעדרת זומה ותושיה — קרבן הנגרר בעל כורחו לתוך ההרפתקאות הנכפים עליו ונוקק למושיעים שיהלצוהו מצרותיו. ואף-על-פי כן אין ספק, שסיפור אצבעוני שימש אשראה לאנדרסן בשעה שיישב לטוות את קורותיה של הננסית שנולדה בתוך פרח. בעקבותיו הלכו סופרים נוספים בארצות שונות, שהרחיבו את סיפורו של אצבעוני, שיבצו את דמותו בסיפורים משלהם, או שחיברו יצירות מקוריות משלהם, שגיבוריהן אינם גדולים יותר מאצבע או אגודל. ואנו לא נזכיר כאן אלא אחדים מהם.

באנגליה הופיע בשנת 1855 ספרה של שארלוט יאנג "קורותיו של סיר תומס אצבעון". הסופרת הפורה, הנחשבת ליוצרת ספרות-המשפחה לבנות, הרחיבה את אגדת אצבעוני לסיפור ארוך בן 90 עמודים, וצירפה אליו עוד 52 עמודים של הערות גדושות מידע על האגדה, מקורותיה וגלגוליה.

בגרמניה פירסם מחבר האגדות הידוע וילהלם האוף בשנת 1826 את סיפורו "קורות מוק הקטן" (נכלל אחר-כך בכרך סיפוריו "השיירה"). מוק זה היה "ברנש שקומתו לא עלתה על גובהה של שלוש או ארבע נעליים וראשו היה גדול מראש סתם אדם". לאחר מות אביו יצא ננס זה אל העולם הגדול, לבקש לו את מזלו, התאכסן בביתה של זקנה והשיג נעלי פלא מעופפות (בדומה לבוהן-קט מסיפורי אמה אוזה).

כשבעים שנה אחר-כך, ב-1894, הופיע בניו-יורק ספרו של יואל צ'נדלר האריס "מר אצבעוני [Thumbelinger] וארצו המוזרה". האריס, גואל סיפוריו של הרוד רמוס, שמע סיפורים משעשעים אלה מפי כותפי הכותן הכושים במדינת ג'ורג'יה. בפרק השני של הספר מתוארים אה ואחות, המטיילים בין עצים; פתאום "קפץ ויצא אדם קט מוזר ביותר, שכמותו אפשר לראות רק בספרי

מעשיות... הוא סילק את האבק מבגדיו ואת-כך פנה אל הילדים בחיזוק משועשע. גובהו היה כעשרה סנטימטרים ולבושו היה מהודר... — שמי מר אצבעוני, — אמר להם, — אשמח לעמוד לשירותכם". אצבעוני הביא את הילדים אל ארצו המזרחית, שם שמעו סיפורים משעשעים, המזכירים מעט את סיפורי הדוד רמוס על מר ארנב וחבריו להרפתקאות.

כעבור חמישים שנה, ב-1942, הופיע בניו-יורק ספרה של מייבל האנט ושמו "האם ראייתם את תום אצבעוני?" הפעם לא היה זה ספר נוסף על הרפתקאות אצבעוני האגדי, אלא סיפור-חייו האמיתי של אדם שהיה מפורסם בשעתו ואשר נקרא בפי כל "גנראל תום אצבעוני", שמו האמיתי היה צ'רלס שרווד סטראטון. הוא נולד ב-1837 להורים רגילים, אך גובהו המירבי לא עלה על חצי מטר. משמלאו לו שש שנים הגיע שמעו לאזני האמרגן פיניאס בארגוס, מנהל הקרקסים הנודע, והוא החליט לעשותו ל'כוכב'. בארגוס דאג לחינוכו ולאיימוניו, ובחושו הגאוני העניק לו את שמו החדש — גנראל תום אצבעוני — אחד השמות הפופולאריים ביותר בעולם. במסע-הפירסום שערך לכוכבו הננסי כתב בארגוס כי "תום אצבעוני כבש את לבות ההמון, הפגין רוח של עליונות, תבונה ופיקחות נפלאה והעניק עונג ועליצות תמימה. ממש כאצבעוני, הגיבור האגדי של סיפורי ילדותנו".

ואמנם, הגנראל הננסי נתגלה במהרה כנער גבון ומוכשר להפליא. בעל חוש הומור וחושיה וכשרון תיאטרלי מלידה. בארגוס יצא אתו למסע-הופעות רב הצלחה ברחבי אירופה, בו ביצע קטעי שירה, חיקויים ואילתורים שונים, הופיע לפני מלכים ורוזנים והקסים כל רואיו.

וכיוון ששמו של אצבעוני היה כל-כך מפורסם ופופולארי, אין תימה ששמו צורף אל כותרותיהם של ספרים רבים, שאין להם ולחונכם דבר וחצי דבר עם מעשיות העם הידועה, אבל כולם היו ספרי ילדים, שמתבררים והמו"לים שלהם החליטו לנצל את השם הפופולארי כדי למשוך את לבותיהם של הלקוחות הצעירים. כבר הקובץ הראשון של חרוזי ילדים עממיים, שהופיע בלונדון בשנת 1744, נקרא "ספר שירים חמוד של תומי אצבעוני". אחריו הופיע "ספר המשחק של תום אצבעוני, ללמד את הילדים את האלף-בית מיד עם התחילם לדבר" (1755), ובשנים הבאות הציפו את השוק עוד עשרות ספרים בעלי שמות דומים — "ספר הצעצועים של תום אצבעוני", "לוח ויומן של תומי אצבעוני" וכן הלאה, והלאה, עד שאחד המבקרים כתב בלגלוג קל, שתום אצבעוני נעשה לאתרוגה לסופר הילדים הפורה ביותר במדינה...

ולא רק באנגליה; גם בישראל הופיעו קבצי סיפורים, שעל כריכותיהם מתנוססים השמות "אצבעוני מספר", "סיפורי אצבעוני" ועוד — סגולה בטוחה להצלחה...

אצבעוני לילדי ישראל

כשהתחילו אגודות-העם האירופיות להיתרגם לעברית בראשית המאה העשרים, זכו גם ילדי ישראל לעשות היכרות עם אצבעוני והרפתקאותיו. והבעיה הראשונה, שהמתרגמים נאלצו להתמודד אתה, היתה — כיצד לקרוא בעברית לגיבור הקט כורת? שמות וכינויים רבים ניתנו בשפתנו לקטני הקומה, ורבים יופתעו ודאי לשמוע, שכבר חכמי המשנה השתמשו בשם, המזכיר לנו את אצבעוני: "ננס לא ישא ננסה, שמה יצא מהם אצבעוני". לצד כינוי זה אנו מוצאים גם את זעירא וזעורו, זוטרא וזוטוט, קטינא ויקטן, את ינוקא, שהוא תוארו של ילד-פלא בספר ה"זוהר" ועוד. הסופרים העבריים הראשונים, שעיבדו את אגדות אצבעוני, קראו לו 'בוהן-ידי' (דוד פרישמן).

זעירא — קטינא (ש. בן-ציון), קטנוני-גאוני ויקטן (שלמה ברמן). הראשון שהעניק לו את השם העברי, המוכר עתה לכולנו, היה ח"צ ביאליק, שחיבר בשנת 1911 את שירו הסיפורי המרנין "אצבעוני" (נדפס לראשונה בעתון-הילדים "השחר" והופיע בתרפ"ג כחוברת מצוירת). השיר אינו מספר, כיודע, את קורותיו גיבורי-האגדות הפופולארי, אך הוא נתחבב במהרה על כל קוראיו והשם 'אצבעוני' ניתן אחר-כך כדבר המובן מאליו לגיבור הקט-כאצבע מן האגדות; תחילה על-ידי אברהם אברונין, שפירסם עיבוד מחורזו של המעשיה ("ספריה קטנה לילדים", יפו תרע"ז), ואחר-כך על-ידי דוד פרישמן (1926), משה בן-אליעזר ורוב המתרגמים והמעבדים האחרים.

אבל למה עלינו להרחיק ולחפש גיבורים אצבעוניים באגדות העמים? גם באוצר האגדה היהודית מסתתר גיבור אגודלי, השונה מאד מן הקונדס האירופי, וגם שם מקורי ניתן לו — גדיאל. יתכן שהוא נקרא כך בשל דמיון השם למלה אגודל. מעשיות שונות סופרו על רבי גדיאל זה, וש"י עגנון העניק לו לבוש אמנותי אגדי בעיבודו "מעשה רבי גדיאל התינוק" (תרפ"ה). כשנולד גדיאל התינוק, כך מספר עגנון, "היה קטן כל-כך, עד שלא היה ניכר אם בן-אדם הוא". מדי בוקר וערב היה אביו מוליכו בכיס בגדו לבית-הכנסת, שם היה עונה "אמן" בכל כוחו, עד ששום אדם לא היה יודע מהיכן הקול יוצא. תורה היה לומד כשהוא עומד על קופסת הטבק של אביו; וכשנטלו בערב חנוכה צלוחית שמן זית להדלקת הנר, נפל גדיאל לתוך הצלוחית, בלילה הסדר הסתתר בתוך הכוס המלאה של אליהו הנביא, וכשנכנס הכומר הרשע כדי לטפול עלילת-דם על היהודים, הוא שתה את היין ובלע את גדיאל. אך כשהתייצב הכומר לפני המלך כדי להשמיע את עלילת-השוא, דיבר הפעוט מגרוננו. לבסוף הצילו אליהו הנביא והחזירו בשלום לבית אביו.

לא קשה לגלות בסיפור זה מוטיבים, המצויים גם באגדת אצבעוני הקלאסית, כגון הטביעה בשמן, הבליעה, הדיבור מתוך גרון הכולע ועוד. ובכל זאת "רבי גדיאל התינוק" הוא סיפור-עם יהודי מובהק בסגנונו, באורתו ובתיאוריו.

אם ננסה לפגוש את אצבעוני ביצירות עבריות אחרות, נמצא אותו בעיקר בשירים. כבר נזכר לעיל את שירו הסיפורי של ביאליק, בו מספר הגיבור הקט כיצד הוא רוכב על גב חרגול, מתגורר בצל פטריה וישן בקליפת אגוז. בשיר-ילדים אחר מציג ביאליק נער אצבעוני שני, הלא הוא "קטינא כל-בו", אשר "גדלו כאצבע", והוא בונה מקליפת בצל מרכבה הנוסעת על גרגרי עדישים ומנווט ספינה העשויה קליפת אגוז הלולה. אנדה פינקרפלד-עמיר סיפרה באתד משיריה על זוג גיבורים זעירים, הלא הם "אצבעוניות וזעורו", שבנו לעצמם ארמון של גפרורים ונתו בתוך ערסל ארוג מקורי עכביש. ורפאל ספורטה סיפר בשירו הגדול "אצבעוני וחבריו" על ננס אצבעוני, שגר בתוך פרח צבעוני וממריא על גב פרפר — כמעט כאצבעוני של ביאליק.

נוכח הפופולאריות המתמשכת של אצבעוני, אין פלא שהוא מצא במהרה את דרכו מדפי הספרים אל אולמי התיאטרון והקולנוע. כבר בשנת 1730 חיבר הסופר האנגלי הנרי פילדינג מחזה שעשוי-עים בשם "תום אצבעוני", הנחשב למוצלח מכל עשרים הקומדיות שכתב. כן הוצג "אצבעוני" על בימת האופרה והופק כסרט קולנוע. מה פלא איפוא, שהשם 'אצבעוני' הפך ברבות הימים כינוי לכל דבר זעיר ולאדם קטן-קומה? גם בעולם המסחר והתעשייה ניתן למצוא את שמו; שכן אם מופיע בשוק מחשב-כיס קטן, מקלט טראנזיסטור זעיר או עט ננסי, מעניקים להם לא פעם יצרניו את שמו הפופולארי של גיבור האגדות הפעוט. וכשנוסד בשנת 1955 דו-שבועון עברי חדש לבני הגיל הרך, העניק לו מיכאל שיר עורכו את השם "אצבעוני" — סגולה בדוקה לאריכות ימים.

עיון נוסף על הקשר בין חרוז ונושנועות

מאת מירי ברוך

א. החרוז הוא תבנית ספרותית שעיקרה תקבולת צלילים המופיעה במקומות קבועים, בדרך כלל בסופי שורות, והממלאה תפקיד ארגוני בשיר. החרוז שימש בתקופות מסויימות כקישוט שירי, הצלילים שבו הינם חלק ממרכיבי המצלול בשיר וסידור אברי החרוזה קשורים במבנה הסטרופי של השיר.

בשירת הילדים ממלא החרוז פונקציה נוספת (שהיא פחות מרכזית בשירה למבוגרים) בארגון משמעותי השיר. עניין זה קשור בתהליך קליטת השיר, תהליך, שהוא שונה ומורכב אחרת אצל מבוגר ואצל ילד, וכותב על-כך קורניי צ'וקובסקי:

(1) החרוז בשיר ילדים חייב להיות חרוז צמוד. שיר שחרוזיו צמודים (א-ב-ב) נחרת ונשמר בזכרון ובייחוד בזכרוןם של ילדים קטנים.

(2) את עיקר עניינו של הפסוק כולו צריך לרכז במלים המתחרזות בסופי השורות, בהן כל כובד משקל המשמעות. הואיל ומלים אלה מושכות אליהן — בגלל צלצול החרוז שבהן — את עיקר תשומת לבם של הילדים, הרי עלינו להעביר אליהן את רובו של מטען המשמעות, המלה המתחרזת נשמעת יפה יותר באזני הילד ונקלטת יותר בלבו. על כן, אין לבחור לצורך החרוזה במלים הממלאות תפקיד ממדרגה שנייה או שלישית בטקסט.

אמצעי לבחינת איכותו של השיר הוא לבדוק על פי החרוזים את תוכנו של השיר אם המלים החרוזות אינן ממצות את השיר יש להניח שהשיר גרוע והוא טעון תיקון.

(3) כל שורה בשיר ילדים חייבת לעמוד בפני עצמה, כל שורה חייבת להיות משפט גמור מבהינה תחבירית ובסופה יבוא תמיד החרוז. ההפסק המוזר-

1. ראה: בנימין הרשובסקי: "השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט ועד ימינו". הספרות, כרך ב' מס' 4, מרס 1971, 722-749.
2. על-פי מ. אביגל: "שלושה עשר העקרים למשוררי ילדים עפ"י צ'וקובסקי". לשון וחינוך בן הילדים והצ' אורים (ת"א תשט"ז), 191-190.

קאלי יחפוף את ההפסק הלוגי וכך יארגן את המשמעות וייקלט באופן ברור יותר אצל הילד.

ב. אין ספק כי אחד הקריטריונים הברורים לקביעת איכותו של שיר ילדים הוא החרוזה שבו. שישה אפיונים יקבעו את איכות החרוז בשיר ילדים לגיל הרך:

- (1) **סידור אברי החרוזה.** ככל שהחרוזה אינטנסיבית יותר, וצמודה יותר (שורות קצרות וחרוזים רבים וצמודים) — השיר ייקלט מהר יותר בזכרונו של הילד (ר' לעיל, צ'וקובסקי).

- (2) **מספר הצלילים החוזרים:** עניין זה קשור בנורמה של החרוז בתקופות השונות. כיום, מקובלת בשירת הילדים בארץ גם חרוזה מינמלית, של צליל חרוז אחד (תנועה המוטעמת) (משווה / בוכה (e)) אולם ככל שמספר הצלילים רב יותר החרוז חזק ומרשים יותר ונחרת טוב יותר בזכרון השומע.
- (3) **חלקי הדיבר החוזים:** גם עניין זה קשור בנורמה, ונשתנה בתקופות השונות. עם זאת הוא עשוי לשמש כאחד המאבחים הטובים לבדיקת איכות החרוז. חרוזה מורפולוגית, סיומות דקדוקיות למיניהן נותנות לכל אחוז בעט, תחושה כי ביכולתו לכתוב שיר. (אכלתי / שמעתי, מכנסיים / גרביים, הולכות / מקשיבות וכו'). צורות החרוזה האפשריות על-פי איבחון זה הן:

חרוזת שם + פועל (הטוב ביותר) מטבח / מצוחצח.

חרוזת שם + שם כביש / איש.

חרוזת פועל + פועל (כאשר שתיים מאותיות השורש נחרזות ביניהן) יושב — חושב.

- (4) **הגיוון הריתמי של החרוז:** צורות המלעיל מעטות מאד בשפה העברית. ומכאן שחרוזים נשיים רכים (החרוזים במלים לעיל) מועטים מאד בשירה העברית. עם זאת, תקופה ארוכה למדי שלטו בשירה העברית שירים שהוקדפו בהם על חרוזה של חרוזים נשיים. וגבריים לסרוגין. (שלונסקי, אלתרמן, גולדברג) וזאת, בעקבות השירה הרוסית אשר בה סיווג חרוזים נשיים וגבריים היה כמעט חוקי. לחרוז הנשי שהוא בדרך-כלל עשיר יותר מן החרוז הגברי, יש פוטנציות רבות יותר וכך, לעתים, מלבד היותו מגוון ריתמי, משמש החרוז גם אמצעי משמעותי, ונעמוד על-כך בהמשך.

- (5) **החרוז הסמנטי:** במלים החרוזות יתמקדו המלים המרכזיות של הטקסט (ר' לעיל צ'וקובסקי ס' 2).

- (6) **החרוז הממקד:** כאשר קיימת סטייה כלשהי מן החרוז הדומיננטי בשיר,

3. אני מערבת כאן, במתכוון, בין נורמת החרוז לפונקציות שהוא ממלא בשיר, כשמטרתי היא לתת כלים בידי הקורא לבדוק את סוג החרוז ואיכותו.

4. ר' בנימין הרשובסקי, שם, שם, עמ' 473 ב'. ייתכן שהנורמה הזו תהיה קצת שונה.

מופנית תשומת הלב אל החרוז יוצא הדופן, וזה מבליט את המשמעות, את המלים המרכיבות את אותו חרוז ואת אותן שורות שבסופן מופיע החרוז החרוג. האמצעים ליצירת חרוז ממוקד עשויים להיות שונים: כך למשל בשיר שאינו מחורז, חרוז אחד ימקד את המשמעות השורות הנח"רות, ולהיפך: שיר אשר כולו מחורז בחריזה מסודרת וקבועה ובשני טורים כלשהם. החרוז נעדר — תמקד אי החריזה דווקא את תשומת לב השומע. מכאן, שכל סטייה מן התופעה הדומיננטית תשיג את אפקט החרוז הממוקד. ברור שחרוז זה חייב להיות חשוב ביותר מבחינה סמנטית, שהרי הוא אומר לקורא דבר מעין זה: ראה, כאן עיקר השיר!

לצורך הדגמת "חרוז ממוקד", נפנה לשירה של ל. גולדברג ארנבות משוקולד.

בן ובת יש לארנבת ;	והאמא — הארנבת —
בן יצחק ובת יוכבד.	מסתכלת וחושבת :
כל אחד מהם נולד	טוב לזה שלא נולד
בחנות של שוקולד.	בחנות של שוקולד
איזו כנופיה מתקתוקת !	אוי לי איך אוכל לסבול
בן-תינוק ובת-תינוקת	אם יתחילו לאכול
וגם אמא בעצמה	גם את בני, גם את בתי ?
כל גדלה — חצי אמה.	קודם כל אכלו אותי !

בחלון גדול יושב
כל משפחת הארנבת
ומעבר לו עומדים
ילדות גם ילדים.

זהו שיר בעל "שתי קומות": הילד השומע מתלבט עם המספר איזה מן הארנבות כדאי לאכול תחילה, את הגדולה או את הקטנים, ובסופו של השיר — מקבל תשובה להתלבטותו.

שירו מנוצל כתהליך הסוקר את הארנבות מן החוץ פנימה. בבית הראשון — שמותיהם ועובדת קיומם — ארנבות משוקולד, גיל — תינוק — תינוקת. הבית השני מתאר את גיבורי השיר בשמות תואר: מתקתוקת, או תיאור גובה — חציה אמה.

הבית השלישי מתאר מצב עכשווי. הילדים מוחץ לחלון הצופים במשפחת הארנבות. רק לאחר שמסיימת המשוררת לתאר את משפחת הארנבות המצויות בתוך החלון — וזאת כדי ליצור חייץ מכוון בין הילדים שבחוץ. (שעולמם שפר עליהם

1. לאה גולדברג: מנה עושות האיילות, ספרית פועלים, עמ' 8.

2. וראה מאמרי על קומה ועוד קומה בשירת מרים ילן, ספרית ילדים ונוער, חוב' ד, (כ"ד).

ואותם אין אוכלים) לבין הארנבות מהשוקולד שבפנים — מגיעה המשוררת לתיאור תחושות הארנבת.

ההתפתחות בנויה כך: א) משפחת הארנבת ב) צורתה החיצונית ג) רגשות הארנבת בין שנתכוונה המשוררת לפתור את התלבטויותיו של הילד השומע ולומר לו: אכול תחילה את האם, (שהרי כך או כך יאכל מישהו מהם תחילה), או שנתכוונה, בעקיפין לספר לו משהו על אהבת אם — ברור כי שש השורות האחרונות, מבחינה תימטית הן הן עיקר השיר.

קביעה זו מתאמת, באופן חד משמעי, עם בדיקת החרוז בשיר. לשיר תמישה בתים, בכל בית 4 שורות והחריזה צמודה (זוגית) א-ב-ב. החרוז הראשון (א) הגוי מלעילי (נשי) והשני (ב) הוא מלרעי. חריזה זו שהיא אמצע ריתמי נעים לאוזן (בעקבות השירה הרוסית?) נקטע בבית האחרון. החריזה הנקבית הרכה נעלמת ומפנה את מקומה ל-3 חרוזים מלרעים קשים:

א) $\sqrt{\quad}$	ד) $\sqrt{\quad}$
ב) $\sqrt{\quad}$	ה) $\sqrt{\quad}$
ג) $\sqrt{\quad}$	$\sqrt{\quad}$ — (חרוז מלרעי)

הרכות שבדברים נעלמת, הדברים קשים, ומתעצמים עוד יותר באמצעות משפט הציווי החותם את השיר. החרוז המלרעי הראשון (סוף בית ד) נשמע עדיין כמשאלה, המשכו (ראשית בית ה) משפט קריאה נרגש — "אוי לי" ואילו סופו של השיר במשפט ציווי, הדברים הולכים ומתעצמים ואלה, כמובן, מופיעים גם בחרוז הסמנטי. אם נבדוק את שש המלים המרכיבות את החריזה המלרעית בסיום השיר, נמצא בהן את כל "הטרגדיה הקטנה" של ארנבת-השוקולד:

נולד / שוקולד,
לסבול / לאכול
בתי / אותי.

ארנבת שוקולד נולדה להיאכל. והאם הסובלת חוששת מלראות את בתה נאכלת ומבקשת: אכלו תחילה אותי. המלים המרכיבות את החרוז מכילות את ה"מר" / מתוק המתפתח לאורך השיר. מהד גיטא נמצא **השוקולד** (המתוק מתקתוקת, הקטנטנים תינוק תינוקת) ומאידך **הסבל** המר של הארנבת. "סבל" היא מלה טעונה אמוציונאליות ומטענים סנטימנטליים רבים. עד כמה מתוחכמת לאה גולדברג בשימוש במלעיל ובמלרע לצורך יצירת "רכות" ו"קשיות" בטכסט, ניתן לראות גם בשירים אחרים.

1. ל. גולדברג, צריף קטן, ספרית פועלים, עמ' 30.

לדוגמה עיין בשיר הילד הרע ללאה גולדברג (צריף-קטן, ספרית פועלים, עמ' 30).
החריזה לאורך כל השיר היא מלרעית, צלילים מעטים חורזים, 2-3 בדרך כלל,
והחרוז הזכרי משרת את תחושת הילד הרע. במקום אחד בשיר נפגמת החריזה
המלרעית — בראשית הבית השלישי. הדובר מספר על עצמו כעל ילד טוב, טוב ליבו
נאמר במפורש, אך טוב זה מתחזק ע"י החרוז הרך:

שיחקתי אתמול בחצר עם יוכבד
נתתי לה אוטו שלי ורכבת

החריזה האחת הזו שהיא רכה, עשירה ו"טובה" משרתת את התוכן ובכך משמש
חרוז זה כחרוז ממוקד.

תופעה שניה של חרוז ממוקד היא "חרוז מפתח" זהו חרוז זהה המופיע לסירוגין
לאורך השיר פעמים אחדות, באופן לא מסודר, אך תמיד מופיעים בו אותם צלילים
חורזים. חרוז כזה משמיע שוב ושוב אותם צלילים, ובחזרתם הרבה ממקדים
משמעות אל עצמם. מכאן שהצליל או המשמעות המצויה במלה החוזרת הופכים
להיות מרכז השיר, נושא השיר וכדומה.

תופעה כזו מצויה בשני השירים שראינו למעלה. בארנבות משוקולד, מופיע חרוז
ה־evel 3 פעמים, דהיינו, 6 מלים מתוך 20 המלים החוזרות — מוכלות בחרוז זה,
ושלוש מתוכן היא המלה ארנבת. מכאן, שעוד בטרם הגענו לחרוז הממוקד ולבית
האחרון שבשיר, אנו שומעים כי גיבורת השיר היא הארנבת — האם, וכך מכין
אותנו, "חרוז המפתח" לאשר תאמר לנו האם בסיום.

בשיר "הילד הרע" מקבלת תופעה זו משנה תוקף, חרוז RA מופיע 8 פעמים
לאורך השיר. מתוך 38 אברי החרוז (המלים החוזרות) 17 (!) נחרז בחרוז זה.
המלה "רע" מנסרת לאורך השיר וממקדת אליה את תשומת לב הקורא. כדאי גם
גם לראות כי השיר הסימטרי הזה (בנוי 5 בתים, אני ← אמא ← אני ← אמא ←
אני) מעלה את החרוז RA. באינטנסיביות שונה: בבית הראשון — פעמיים, (אני —
לעצמי). בבית השני — אמא — אבא שלי — 4 פעמים, בית שלישי — אני לעצמי
— פעמיים וברביעי מופיעים הצלילים 7 פעמים! אלה הם דברי אמא — אבא של
יוכבד, הכועסים עלי ביותר. בבית האחרון — אני — לעצמי מופיע החרוז שוב,
פעם אחת בלבד. הסיום האופטימי מעט של השיר הוא בכך שחרוז RA אינו חותם
את הבית (הוא כן חותם את "בתי השיר של האמהות") ואינו מסיים את השיר.
הסיום הוא בחרוז אחר, המאפשר להפטר מן ה־RA.

אין ספק כי החרוז עשוי לשרת את המשורר בבניית משמעויות, ובהדגשתן. ככל
ששיר הילדים טוב יותר — ניתן לראות כיצד משמש החרוז חלק אינטגרלי מן
המשמעויות הנבנות בשיר, אין ספק אפוא כי צדק צ'וקובסקי בהצעתו לכסות את
שורות השיר ולבדוק את החרוזים בלבד אם ניתן לפי החרוז לבנות את תוכן השיר
— השיר הוא טוב, ולא — יש לשער שמהו בו טעון תיקון.

סיפור מסגרת – מבנה ותכלית

עיון בסיפורי רבקה אליצור, עם מלאת שנה לפטירתה

מאת לאה חובב

אה לה דרך ביטוי הולמת יותר מאשר
סיפור המסגרת.

העובדה, שהנמענים של סיפורים אלה
הם הילדים, העמידה בפני רבקה אליצור
בעייה ספרותית-אמנותית כפולה: מצד
אחד כיצד למלא את משאלותיהם הכמר
סות של הילדים בתוך העלילה שבסיפור
בדרך סבירה ומצד שני — כיצד להביאם
לאותה הבנה והארה פנימית, שתהיה
תוצאה עקיפה של העלילה ולא באמצעים
זידאקטיים ישירים. הדרך שנקטה בה,
סיפור בתוך סיפור, כשהסיפור הפנימי
הוא לעתים חלום או דמיון, נמצאה
הולמת את צרכיו של הילד ושל המספרת
כאחד.

ב. מסגרת הסיפור

המסגרת של הסיפור מציגה על-פני-רוב
סיטואציה ריאליסטית, בה נמצא תיאור
רים מפורטים של המקום בו מתרחשת
העלילה וזמן ההתרחשות. סיטואציה זו
לקוחה מן ההווי היומיומי של הילדים

סיפור מסגרת זוהי יצירה העשויה שני
מישורים, הנבדלים בדרך כלל גם מבחי-
נת מעמדם בזמן וגם מבחינה מיבנית,
כשאחד מהם בונה את המסגרת והאחר
את הסיפור הפנימי¹.

הגדרה זו הולמת את תבניתם של כמה
וכמה מסיפוריה של רבקה אליצור, הן
אלו שנכתבו בראשית דרכה כסופרת ליל-
דים, והן סיפורים מספרה "הארמון על
ההר"² שיצא לאור לאחר פטירתה. מבנה
מורכב זה, בו מצויים שני סיפורים, הא-
חד בתוך השני, איננו מקרי, ואיננו ביטוי
של סגנון גרידא; מבנה זה בא לשמש
כתכלית פנימית בסיפור, תכלית אידאית
ופסיכולוגית כאחת, שהמספרת לא מצ-

1. "אבו, מילון מונחי הסיפורת, אקדמון,
תשל"ח.

2. "הארמון על ההר", מסדה, 1979.

ומעלה בתוכה בעייה שהילד מתקשה להתמודד עמה בעצמו. נוכל להדגים זאת על פי כל סיפורי המסגרת שמצאנו בין סיפוריה של רבקה אליצור, החל מן הסיפור הראשון שפירסמה, "נעמה הנ" עימה וילדי האורה", וכלה בסיפור "יונתן וסבא קטן".

הבעייה שבפניה ניצבת נעמה היא מחלת האם (מוטיב החוזר גם בסיפור "חלר" מיאל", ומצוי הרבה בסיפורי ילדים, כגון: "פרח לב הזהב"); בעייתו של יוסי, בסיפור "גברת תשי"ד" היא הבנת המושג "שנה"; יאיר ההולך עם הוריו לכותל בליל תשעה באב, בסיפור "מתנת חיים קטנה"; נתקל בקושי גדול יותר: עליו להתמודד עם בעיית המוות, מות האח יוחנן במלחמה; אורית, בסיפור "אורית ומלאכי השבת", רוצה לפגוש את המלאכים המלווים את האדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו... ויונתן, בסיפור "יונתן וסבא קטן", הוא בודד, ורוצה שסבו הזקן יהיה לו לחבר. כל הסיפור אציות של סיפורי המסגרת הללו מעוגות בנות במציאות, מציאות המעלה בעיות וקשיים שהילד הקטן אינו יכול לפתור.

3. רבקה הרשקוביץ, תשי"ה, איורים מ. זבדי.
4. מתוך: "הארמון על ההר", עמ' 22-30.
5. מתוך: "הארמון על ההר", עמ' 39-47.
6. מועדים לילדים, הוצאת מורשת, תשי"ד, עמ' 9-16.
7. הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, 1969.
8. "נחמד מכל ימים", ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, 1977.

אותם בכוחות עצמו. יש ביניהן בעיות אמוציונאליות, כגון בדידות, פחד מפני מחלת האם ופגישה עם המוות במשפחה. וישנן בעיות קוגניטיביות, כגון תפישת מושג מופשט (מהי "שנה"?), או הכרת אותיות האלף-בית ויכולת הקריאה — בסיפור "מי מכיר את השומרים"? בסיפור "האתרוג המכוער" מעלה רבקה אליצור בעייה לאומית חברתית, שאינה ידועה לילדים. כאן מציג סיפור המסגרת את הבעייה הזאת בדמות האתרוג הנ" צומק, בסיטואציה ריאליסטית של הווי כיתת בית ספר.

כל המסגרות הללו יוצרות מוטיבציה בקורא הרוצה לדעת את פתרון הסבך ולהגיע להתרה. התרת הסבך נעשית בסיפור הפנימי, והחזרה לאחר מכן למסגרת היא ה"האפי-אנד".

ג. תכלית הסיפור הפנימי

ראינו, שתכליתו של הסיפור הפנימי היא בעיקרה פתרון הבעייה הסבוכה שבאכס-פוזיציה, המוצגת לקורא בסיפור המסגרת. הצורך ליצור תבנית סיפורית שונה, ולא להמשיך ברצף אחיד את תחילת הסיפור, נובע מטיב הבעיות שהועלו, ואשר הגיבור התם — הילד — אינו מסוגל לפתור בדרך הריאליסטית שבה הוצג סיפור המסגרת. האמצעי לפתרון הבעיות בחמישה מתוך שבעת הסיפורים הנדונים, הוא החלום, שבו שולט העל-טבעי, והכל ייתכן בו, גם הנס והפלא. הדמיון של הילד מקבל את החלום

9. "הארמון על ההר", מסדה, עמ' 5-13.
10. "נחמד מכל ימים", עמ' 51-59.

כפתרון מתקבל על הדעת, באמצעותו מתקיימות המשאלות הכמוסות, משאלות שהמציאות איננה מסוגלת למלאן: נעמה מוצאת את "קרני המרפא" למחלת אמה, בתוך החלום הארוך והמורכב (סיפור זה ארוך יותר מכל שאר סיפוריה של רבקה אליצור), שבו מעבירה לפנינו המספרות דמויות הנושאות שמות נרדפים של קרני אור, ומלמדת אגב כך את תפי קידיהם. אורית פוגשת בחלומה במלאכי השבת, המשבחים את שמלתה המגור הצת והנקייה, אף שאינה חדשה... יאיר שומע בחלומו את סיפורו של אחיו המת, יוחנן, המבהיר לו את רציפות הדורות — מאז לחם כאחד הלויים בזמן חורבן בית המקדש. תכליתם המשנית של סיפורים פנימיים אלה היא ליצור מפנה בעלילה, שלא יכול היה להיווצר במהלך ריאליסטי של הסיפור.

תכלית נוספת לסיפור הפנימי, היא ליצור הארה פנימית בלב הגיבור, לעתים הארה סמלית. דבר זה בולט בסיפור "יונתן וסבא קטן". בעיית הבדידות של הילד בסיפור המסגרת היא רק עילה להכרה עמוקה יותר שאליה הוא מגיע באמצעות הסיפור הפנימי: ההכרה שאין להחזיר את הגלגל אחורנית. הסב נוסא על גבו שנים רבות, המסומלות בסיפור כאבנים מוחשיות, אותן מוריד יונתן מגב הסב, החוזר להיות לזמן מה ילד. אך ילד זה אומלל הוא, כי כמוהו כחוני המעגל, חוזר הוא לעולם זה. יונתן, המחזיר את האבנים לגב ה"סבא קטן" מבטא במעשהו הסמלי את חוסר האפשרות שבמציאות למלא את משאלותיו הכמוסות. בכך המחיש הסיפור הפנימי בדרך עלילה דמיונית-חלומית, הכרה

עמוקה שלא ניתן להמחישה לילד בדרך אחרת.

בשניים מן הסיפורים נוטנה הסופרת את דמות המספר, ומוסרת את הדיבור לידי האח הבוגר (בסיפור "גברת תשי"ד") או לידי האב ("האתרוג המכוער"), במקום ליצור סיטואציה חלר-מית. גם אמצעי זה בא להבהיר לילד הקטן דברים שאין הוא מסוגל להבינם בכוחות עצמו בסיטואציה שבמסגרת. האח הגדול, שמעון, "שעוד מעט ויהיה בר-מצוה", מסביר ליוסי בן החמש את המושג "שנה" בדרך הדמיון וההמחשה כאחד. רבקה אליצור אינה נותנת לנו לשכוח את סיפור המסגרת, ומשלבת לתוך הסיפור הפנימי שהוא מונולוג, שאלות תמימות של האח הקטן. שאלות אלה, והערות "המספר כבודה" השגוי מחוץ לסיפור, המעיר על היוכו השובב של האח המספר, אינן מניחות למאזין לשכוח שלפנינו סיפור דמיוני ואין לקבלו כמציאות. אמצעי עיצוב זה חשוב להבנת הפרופורציות של הדברים.

סיפור נוסף שבו אין חלום בסיפור הפנימי, הוא הסיפור "האתרוג המכוער". אף כאן משתנה דמות המספר, והסיפור הפנימי נמסר על ידי "המספר-העד", האב, שהיה עד ראייה ושמיעה למאורעות ברוסיה בעבר, מאורעות, שבגללם עלתה המשפחה ארצה ועמה האתרוג "המכוער" והמצומק, שהיה ללעג בפי ילדי הכתה בסיפור המסגרת בהווה. הזמנים בשני המישורים שונים כאן בארץ פן בולט, אך בולטת הזיקה בין סיפור המסגרת ובין הסיפור הפנימי, לא רק בתלות שבמאורעות, אלא בהארה החד-

יחסו האדיפלי של אריך קסטנר לאמו

מאת שלומית יונאי

כשקוראים את האוטוביוגרפיה של אריך קסטנר "כאשר הייתי נער קטן" מבינים מדוע גם בספריו האחרים גיבוריו הם יתומים מאב כאמיל ואנטון. אפשר גם לנסח זאת אחרת — כשקוראים כמה אמיל ואנטון דומים ליוצרים אריך כשהיה קטן — מתפלאים לגלות שהגברת קסטנר, להבדיל מאם אנטון או אמיל, לא היתה אלמנה. יחסיה המיוחדים במינם עם בנה אריך דומים לאלה של אמיל ואנטון עם אמם. הילד — גבר קטן באמיל והבלשים, בפיצפונת ואנטון ובכאשר הייתי נער קטן ממלא מספר פונקציות נוספות כלפי אמו, מלבד היותו בנה: הוא גם אהוב, בעל והגבר בחיי אמו.

חייהם של אמיל ואמו מתוארים כחיים שלמים ומאושרים. שניהם נהנים איש בחברת רעותו; האב כלל לא חסר שם. אמיל הוא תלמיד מצטיין, בן למופת לאמו העוזר לה בקניית מצרכים ובעבודתה כספרית חייהם — מעגל סגור והרמוני. כשאמו של אמיל מחליטה להינשא לישקה השוטר המחזר אחריה אין זה חלילה משום שהתאהבה בו. בחייה יש מקום רק לאהבה אחת, לבנה. במכתב המפורסם לאימה היא מסבירה את החלטתה להינשא לאיש — אחרי שאמיל מביע את הסכמתו לכך — בעיקר מתוך המחשבה שהמעשה הוא לטובת בנה. הנישואים יבטיחו את עתיד אמיל ואמו, וכך אין חשש שהיא תעמוד בדרכו, אל הקריירה המיועדת לו. אמיל, החושב שאמו אוהבת את האיש אינו חפץ לעמוד בדרכה לאושר ומסכים לנישואיה. אך כדברי סבתו — פניו כפני קרבן. "כשיש לאשה בן נהדר ומסור כמודך, אין לה צורך בשום בעל — כך אתה חושב".

אמיל חשב כי פני הדברים יהיו אחרים "בכל זאת לא כן דמיתי בלבי, חשבת כי כל ימינו נוסף לשבת יחד. רק אנו שנינו לבד".

1. אמיל והתאומים, הוצאת יזרעאל, עמ' 171.

2. שם, עמ' 172.

דמויות המלאכים מקורן באגדות חז"ל ובמדרשים, המשמשים לרבקה אליצור מקור לא אכזב לריקמת העלילה. העלאת גיבורי המדרש העל-טבעיים ושי-בוצם במסגרת הסיפורית הריאליסטית, מטרתה ברורה: הפגשת הילד עם מסורת ישראל וערכיה החינוכיים. מטרה זו דר-רשת עיצוב ספרותי מיוחד, שכן במציאות היומיומית ובסיטואציה הריאליסטית אין לפגוש במלאכים; הסיפור הפנימי הבנוי כחלום הוא ההולם מפגש זה, כדרך שבנוי הסיפור הפנימי "אורית ומלאכי השבת". דרך נוספת נקוטה בידי המחבר, רת, היא דרכה של האגדה, שבה המספר הכל-יודע מעלה בפני הקורא דברים שהתרחשו בשכבר הימים, כגון בסיפור "מתנה טובה"¹¹, אך מבנה זה אינו מענייננו כאן.

גם העלילה שמקורה במדרש מביאה את הסופרת להזדקק למבנה סיפור המסגרת: הסיפור הפנימי שבסיפור "מתנת חיים קטנה"¹², המבוסס על מד-רש חז"ל: "כשראו הכהנים והלוויים

המשך בעמוד 41

גם "מלאך הצמחים" בסיפור "מעשה בדחליל מסכן", חוברת בסדרת "שולמית" (מס' 13), הוצאת "מורשת", ומלאכי השרת בסיפור "מתנה טובה", "נחמד מכל ימים", עמ' 113—120, ועוד.

12. ראה ספרה "בלילה ההוא", שבו שלושת המחזות לפרטים מושתתים על מדרשי חז"ל (הוצאת ההסתדרות הציונית, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, תשל"ג).

13. ראה הערה מס' 11.

14. ראה לעיל, הערה 7.

שה שזוכה לה האתרוג, ואתו בעליו, עם תום דברי המספר-העד:

"הילדים שתקו. הביטו אל האתרוג הקטן והמצומק והנה פלא! הוא נראה יפה בעיניהם כמו היה מרגלית טובה, כמו אבן יקרה. הם הטו אזניהם בדממה והקשיבו והקשיבו. האם עוד לוחש האתרוג: 'ארץ יש-ראה', 'ארץ ישראל'?"

כדי לשנות את היחס מן הקצה אל הקצה, ולהסביר לילדים מהי גלות ומ-הי כמיהה לגאולה, היה צורך בחווייה עמוקה שתיווצר על ידי גורם חדש מן החוץ, גורם מבוגר וסמכותי. לכן מן הדין היה ליצור סיפור פנימי נוסף לסיפור המסגרת.

ד.

מבנה ספרותי זה שעמדנו על עיצובו, הוא אם כן חלק אינטגרלי של מהות הסיפורים. צורה ותוכן השלובים כאחד. דברים אלו משמשים בסיפורי המסגרת, שתבניתם היא מבע לנפש הילד ולעולמה של רבקה אליצור גם יחד. במרבית סיפורי ריה משוקעת תכלית חינוכית המועברת לילד הקורא הן באמצעות הדמויות והן באמצעות העלילה והרקע. הדמויות הריאליסטיות הן עגולות על פי רוב, ומת-רוצאות בקרבן תכונות רבות ושונות, בהן תכונות חיוביות שהילד הקורא מסוגל להזדהות עמן. הדמויות האחרות המר-פיעות ברבים מסיפוריה, הן דמויות המל-אכים שקורצו מחומר אחד — טוב, כמל-אך רפאל וחלומיאל, או רע — כדמותו של השטן בסיפור "חלומיאל"¹¹.

11. "הארמון על ההר", עמ' 39—77. ראה

גם האם מביעה משאלה דומה במכתב אל אימה. יש כאן איפוא, "טעות אוהבים" מאד אופיינית.

קסטנר אינו מסתפק בדמיון של אמיל ואנטון אליו — הוא אף "מוכניס" לספרים דמויות מתולדות חייו בשמם האמיתיים*.

סצינת המריבה בין גב' גסט ואנטון ב"פיצפונת ואנטון" אף היא סצינה אופיינית של מריבה בין גבר ואשה. אנטון המטפל באמו המחלימה, מנהל משק בית ומבשל לעיניה המשתאות של פיצפונת, שכח את יום הולדתה של אמו. כשהוא מגלה את טעותו ויוצא מהבית לקנות לה מתנה — הוא מוצא בשובו את הדלת נעולה. תיאור דאגתו וחיפושיו אחר אמו כשהוא חנוק דמעות ומבוהל מאד נוגע ללב.

"שמא היא שוכבת על מיטתה ואינה יכולה לקום? ואולי מרוב צער פתחה את ברו הזו

כדי לשים קץ לחייה"?

אין פלא שרעיון כזה עולה בדעת אנטון. כבר בילדותו היה אריך מקבל מאימו מכתבים על התאבדות והנער הקטן — היה רץ מסוננור מדמע, חסר נשימה, מטורף מדאגה ופחד ברחובות דרזדן ומחפש את הגשר לידו תימצא האם, הפעם. פתקי ההתאבדות היו תמיד ממוענים אליו ולא אל אביו. הבן הוא שהיה מציל את אימו ומביאה הביתה.

ההסבר של קסטנר לכתיבת "אורה הכפולה" הוא שילדים שהוריהם מתגרשים, יכולים וצריכים להכיר את עובדות החיים ולקרוא על נושא זה. אך אולי יש כאן ביטוי למשאלה כמוסה אחרת, אישית וכללית של כל ילד (ושל הסופר בילדותו) להישאר עם אחד מהוריו בלבד, רצוי האם? לי ב"תחפושית" של אורה מאושרת מאד עם אימה בלבד (כפי שאורה האמיתית היתה מאושרת איתה). אורה היא בת מסורה, לומדת בחריצות ומבשלת (זוהי אנטון או אמיל ממין נקבה). כשלי מטיילת בהרים עם אימה זהו האושר בהתגלמותו — והטיוול מזכיר מאד את טיוליהם של אריך ואימו — טיולים רגלי או באופניים, כל אחד מהם עם תרמיל ירוק. גן עדן לשניים — לאם ולבנה.

מן ההקדמה ל"כיתה המעופפת" (קסטנר מאד אוהב הקדמות. אין לו ספר ללא הקדמה, ולפעמים יש אפילו שתיים). אנו למדים כי לולא אימו, ספר זה לא היה נכתב.

"...לפני ימים אחדים אמרה לי אמי: "אם לא תכתוב אותו השנה, לא תקבל שום מתנה לחג המולד". דבר זה הכריע".

*. אשת האופה וירט שבגה לחפוף את ראשה אצל אם אמיל בנוישטט היתה במציאות לקוחה של אם אריך בדרזדן; המורה ברמזר שלימד את אריך מופיע כמורה של אנטון.

3. פיצפונת ואנטון, הוצאת יזרעאל, עמ' 90.

4. הכיתה המעופפת, הוצאת אחיאסף, 1969, מבוא, חלק א'.

לא רק ספר זה נכתב בזכות אימו. למקרא האוטוביוגרפיה שלו אנו למדים כי כל שיצר ופעל בחייו נעשה בזכות אימו.

על האב ומשפחתו מסופר מעט מאד. "לספר רק מעט מזעיר אודות אבותיו של אבי לא יקשה ממני. וזאת משום שאינני יודע מאומה אודותם". איזו הקלה.

על אימו ומשפחתה הוא יודע יותר. יש יותר מקורות — למרבה המזל. "...ובתו, אידה-עמליה היא אימי. אך אין היא שייכת לכאן. כי אימי מהווה פרק אחר לגמרי. פרק בפני עצמו". מאביו, ששמו היה אמיל, ירש אריך את השנאה למסעות, הדיוק במלאכת-יד וכשרונו בהתעמלות. מאימו ירש את התשוקה להשכלה ולדעת, השאפתנות, הכשרונות והשכל. באיזו הערצה הוא מתאר את מסעותיה של אידה-עמליה הקטנה בשלג ובקור בדרך הרחוקה לבית-הספר. היא גם עזרה במשק-הבית כמו הננסים הטובים שבאגדות הממלאים כל תפקיד במהירות ובזריזות. היא גם דאגה לאחיה ולאחיותיה.

היא נישאה לא מתוך אהבה. "קציני פרשים, שבעיניהם עשויה היתה למצוא חן לא היו במקום". ודאי שכל זה אמת. איזו הקלה ואושר לבן האדיפלי אך זהו מילכוד — כיון שהתחתנה ללא אהבה העבירה את כל אהבתה אליו ולכן הוא כה אדיפלי.

רומיין גארי, בספרו האוטוביוגרפי "הבטחה עם שחר" מוחה על המטען העצום של אהבת אימו אליו, על הלחץ הנפשי של אשה שאין לה גבר אחר בחייה — על ילדה הקט ואומר: "לפעמים אני חושב כי מוטב שלאימי היה מאהב". קסטנר לא היה מוכן לכך. את אביו הרצען החרוץ הוא מתאר בצורה חיובית — אך הוא מחוויר ומתגמד ליד אשתו. אין הוא מפריע כמעט כלל לרומן שבין האם לבנה. כשלמעולותיו מוקדשות שורה וחצי — מידותיה התרומיות של האם מתוארות בשיר הלל של תריסר עמודים.

כשהמצב הכספי בבית הורי אריך היה גרוע, התחילה האם לתפור חגורות בטן ובילתה ליד מכונת התפירה לילות ללא שינה. בשלב מאוחר יותר היא עובדת כספרית, כמו אם אמיל. אריך הפעוט הוא ילד יפהפה שלדברי אימו בן השכנים מקנא בו, כי כבר בהיותם תינוקות אהבוהו כולם על יופיו. כשזמזום מכונת התפירה מפריע לתינוק, האם מוצאת פתרון אחר. היא מפסיקה לעבוד ושוכרת חדר.

אריך הוא תלמיד מצטיין. האם עוקבת אחריו בהסתר בדרכו לביה"ס — מתחבאת אחר אנשים או במבואות בתים — מתוך דאגה כנה לילד החוצה כבישים לבד. אך הוא יודע על כך — ושותק. אין הוא מחמיץ יום לימודים. גם כשהוא נפצע קשות בנשכו את לשונו, הוא ממשיך ללכת כרגיל. אגב, הפציעה קורית כשהוא צועק בעליזות, "אמא! ונופל — נחבט במדרגות השחם.

5. כאשר הייתי נער קטן, הוצאת יזרעאל, 1973, עמ' 15.

6. כאשר הייתי נער קטן, עמ' 21.

האם היא בת הזוג הבלעדית ליציאות לתיאטרון.

"לעתים קרובות נאלץ אבי לסעוד לבדו בארוחת הערב מאחר שאימי ואני יצאנו לסגוד, לרוב ממקומות עמידה, לאלת התיאטרון תאליה"⁷.

הם גם יצאו לסגוד זה לזו כשמאחוריו שאפתנותה של אימו, אריך משתתף בכל הצגה של ביה"ס הקהל הקבוע ממלמל:

"שוב משתתפים מכנסי הקטיפה הקטנים!" מכנסי הקטיפה — הייתי אנוכי. ומרת קסטנר ירבה במקומה זוהרת מנאוה, ראשה זקוף וכולה דמויות תומר. בניגוד לי, לא הייתה נרגשת מהופעתה ולא חששה כלל פן אתבלבל ואיעצר בלשוני. היא צדקה — כמו תמיד"⁸.

בהמשך, האם מגרשת את האב העובד בביתו מהמטבח למרתף, בשל ריח הדבק שהרצען משתמש בו. הריח מפריע לתבשילי האם. במטבח נשארים השניים המאושרים — האם ובנה.

מעניין מאד תיאור הסופר על היתרונות להיותו בן יחיד. ודאי — כך אין תחרות על אהבת האם.

"אחים ואחיות — אי אפשר לבחור אותם. מביאים לך אותם הביתה — ואי אתה יכול לשלחם כלעומת שבאין"⁹.

מרטין, גיבור הכיתה המעופפת הוא בן יחיד ואהוב מאד, (ושוב — אמיל ואנטון). החסרון במצב, שאינו כל כך חסרון — כבר כילד היה מודע לקנאת הוריו זה בזו בשל התחרות על אהבתו. הקנאה שבד"כ הוסתרה, יצאה לאור בערב חג המולד. תיאור יוצא מן הכלל בכנותו ורגישותו הוא תיאור סבלו כילד קטן בערב החג, כשעליו להחמיא לשניהם על מתנותיהם מבלי להראות את העדפתו, אך ההעדפה ברורה מאד.

"כך יכולתי... להשתהות יותר ליד אימי מאשר לידו. היא התפעלה ממתנתני, ואני לחצתי אלי בחשאי, בחשאיות כזו, כאילו היה זה עוון"¹⁰. (ההדגשות שלי).

לאימו של קסטנר היתה תשוקה אחת — להיות אם מושלמת לבנה. לפי דבריו היא לא התחשבה באיש, אף לא בעצמה — והיתה לאם מושלמת. את כל אהבתה, דמיונה, חריצותה וישותה הניחה בקנאות על קלף אחד — "כקלפן כפוי שד, —

7. כאשר הייתי נער קטן, עמ' 101—102.

8. שם, עמ' 105.

9. שם, עמ' 123.

10. שם, עמ' 129.

עלי. למעני השקיעה כל חייה, כולם... משום כך מוכרח הייתי לזכות במשחק. משום כך הייתי לתלמיד הטוב ביותר והבן המסור ביותר. אילו הפסידה במשחקה הגדול, לא יכול הייתי לשאת במפלתה... וכאשר עייפתי מההון והכוח שהשקיעה בי כדי לנצח שוב ושוב במשחק, בא לעזרתי ככוח מילואים אחרון משהוא עוד: **אהבתי את אמי המושלמת. אהבתי מאד**"¹¹.

איזה-עמליה אהבת רק את בנה. רק לו היא מעניקה את כל החיים והעליזות ולאחרים לא נשאר דבר. אנשים אחרים חשבוה לקרה, גאה, רודנית, חסרת סבלנות ואנוכית. היא נתנה לו הכל וביחס לאחרים ידיה היו ריקות. הנער אריך הדואג בשל משאלת ההתאבדות שלה שואל בעצת רופא. הרופא מסביר לו שהיא לעולם לא תקפוץ מהגשר — בגללו. "גם אם תשכח את כל הסובב אותה, ימשיך לבה לחשוב עליך. אתה הוא המלאך השומר עליה מכל רע"¹².

כשאריך קסטנר בן 50 ואמו כבת 80 הוא מבקר אותה, ישישה סנילית במוסד, תשושה מחיי עמל, סובלת מזכרון לקוי ונזקקת להשגחה. היא לא מזהה את בנה — אך שואלת אותו: "היכן הוא אריך"?

"היא שאלתני לבנה! ואני לבי התכווץ בקרבי. כמו באותם ימים, בהם מצאתיה עומדת בחוסר הכרה על אחד מהגשרים"¹³.

מיותר לציין שאריך קסטנר לא נשא אשה מעולם. כפי שטוען רומיין גארי בספרו "הבטחה עם שחר" — אהבת אם היא הבטחה עם שחר שהחיים לא יכולים לקיים. "שתית מהמעייין מוקדם מדי — ומאז אתה אוכל כל חיך מזון קר"¹⁴.

11. שם, עמ' 131—132.

12. שם, עמ' 135.

13. שם, עמ' 136.

14. הבטחה עם שחר, מאת רומיין גארי, הוצאת ספרית פועלים.

אריות מצחיקים ופחדנים

מאת מרים רות

הרגשת חוסר האונים והפחדים.

עיקר מטרתו של המשל ללמד. משלים שונים מראים מצבי חיים שונים שלקח בצדם. הסטראוטיפים פועלים על פי התכונות המוסכמות, אך לעתים הם מפתיעים כדי להוכיח סתירות באישיות וללמד שיש אף התכונות הידועות מאז ומתמיד — הם מסוגלים להיות גם שונים מהמקובל: גם החזק יכול להיות חלש והחלש מסוגל לבצע מעשי גבורה.

"כיצירה הצומחת מקרקע עממי משמש המשל בטוי למגמות דמוקראטיות. ממנו אתה שומע לא פעם הד סבלו של החלש, וכן מחאה נגד מעשי קיפוח ועוול מצד תקיפי עולם... מהות דמוקראטית יסודית יש גם לגיבורי המשלים, בעלי חיים, שגדולים וקטנים בהם פועלים על פי זכות מוסרית שווה, והחזקים והחשורים אינם מופיעים כבעלי חשיבות לגיטימית, אלא כאוביקט לגנוי לעריצות, על שלטון רודני, על מעשי אלימות ורשע. גבורתו של הארי, היא גבורה של עריץ, של שליט אכזר..." עמ' 178—179 (שם).

מה קורה לאריה ביצירות רבות בתחום ספרות ילדים?

ספרות הילדים מתקוממת נגד המוסכמות באמצעות ההומור, בהבליטה את חולשות השליט העריץ בצורה קריקטורית, גרוטסקית. אוביקט הפחד מתגמד ומראה קווים מוכרים של ילד בכיין ומפונק, או מתיאש מפגיעות של מה בכך ומאבד את בטחונו, או נופל קרבן לתעלוליו של יצור קטן וחלש.

האריה הידוע כסמל הכח, האלימות והעריצות — מפחיד; האריה החלש — מעורר צחוק, משחרר ומרגיע. המשל מלמד וזועם, אך "גם בו לא מעט שעשוע, הומור, בדיחות דעת, בבואו לחשוף את חולשותיו של האדם, את שאיפותיו לברייתם שאינם לפי יכולתו ולפי טבעו, את טפשותו בכלל, את מקומות התורפה שבנפשו ובמעשיו, הוא עושה זאת הרבה פעמים בחן של מהתלה עליזה, בתיאור מצבים נלעגים..." (שם עמ' 179) הסיפורים העליזים על אריות — נטלו את הקווים האלה מהמשל כי חשו באינטר-איציה טובה, שהאריה הפחדן אינו מפחיד, האריה הבכיין מעורר צחוק והשינויים שחלים בדמות הגיבור מחוללים שינויים בהרגשות הקוראים.

המשל מראה את מלך החיות כשליט אכזרי, אנוכי ואלים, אך גם את חולשותיו. עיקר מטרתו של המשל היא ללמד לקח ולהביא את העם — את "נתיני השליט" — לשיקול נכון ולהתנהגות מאוזנת. ספרות הילדים מטפלת בבעיה בצורה שונה: יצירות ספרותיות רבות מראות את האריה תוך הבלטת חולשותיו, עד כדי קריקטורה מעוררת גיחוך. הפחד נמוג כאשר השליט האיום מופיע

בהמשך העלילתי של היצירה כחדל אישים מעורר צחוק או רחמנות. התפתחות העלילה מטלטלת את השומעים והם מלווים את הגיבור בהרדה, שאט אט נחלשת, כאשר הצחוק המשחרר מביא עידוד והרפיה. נבדוק יצירות אחדות ונראה באלו אמצעים אמנותיים מביאים כותביהן להשתחררות מפחד ולהרפיה.

הקטנת האריה הגדול לתינוק, לילד או לכפיר.

"עצוב להיות מלך החיות"

בלב אפריקה

על קו המשורה

כפיר-אריות יושב ובוכה,

שם למרגלות ההר קילימנג'רו.

כפיר-אריות, הוי מלך החיות

על מה שופך כל כך הרבה דמעות?

הפתיחה מעוררת סקרנות: דמות נער רצת, חזקה, שתלטנית — בו כה. בור דאי יש לה סיבה לבכי ולשפיכת דמעות. אך לא! הכפיר — כמו כל הילדים — בוכה, כי אמו אינה נותנת לו את מבוקשו וכועסת עליו: "מלך — למך, אל תהיה אדיוט מה אתה בכלל מקשה כאן קושי יות?"

יללה! "קפץ וטרף!"

תשובת האם — הלבאיאה באה כהפתעה: בכי ושפיכות דמעות אינם זוכים לנחומים.

במקום זה באה תביעה: "קפץ וטרף!" תתנהג כיאה לאריה מלך החיות. ההפתעה, המפנה הפתאומי במהלך הע-

1. ע. הלל — "אני פשוט", הקיבוץ המאוחד, 1970.

לילה — התרעה ופקודה במקום הבנה ונחומים — מעוררת גיחוך. הגיחוך הופך לצחוק כאשר מתברר רצונו המוכרז של גור האריות:

"הו, המאכל! — לו נתן לי מיד רק סיר קטן, נחמד של פודינג הוי, פודינג שוקולד!"

גם הבקשה הנואשת הזאת נשארת ללא הסכמה והתביעה חוזרת: תהיה כיאה למעמדך: "אתה אריה ולא תינוק בן שש!"

כפיר האריות, מלך החיות נשאר עצוב:

"גורף אריה חטמו ודמועה מוחה נושך כפתור זנבו ובוכה, בוכה —"

כפיר אריות זה מעורר אהדה ואף הזדהות — הוא ילד עד כדי צחוק: ילד בעקשנותו, ילד בבכיינותו ובסירובו למלא תפקידים של מבוגרים. התאור הזה של כפיר אריות שובר כל מוסכמות מקורבלות על האריה ואולי זה סוד הצלחתו. הוא ממלא את המשאלה: הלוואי ואריות לא יפחידו, לא יתנפלו, לא יטרפו.

אחיו הקרוב של האריה הנ"ל "האריה שאהב תות".

"פעם היה אריה שאהב רק תות. לא בשר ולא גבינה, רק תות פשוט.

לא דיסה ולא קקאו, רק תות הוא רצה, תות. לא לחם, לא אורז ולא ביצה. רק תות!"

גם האריה הזה בכה: "...ואת עיניו ניגב וניגב כל הזמן בסמרטוט / ורצה רק תות..." אך כאן הוא שינה את דעתו. לאחר שילדים מטיילים נבהלו ממנו וזר-קן את סלי התות שבידם. האריה קיבל את מבוקשו ואכל הרבה תות... עד שגמר הכל — ואמר: פויה, "אני לא אוהב תות..." / זאת היתה פשוט / טעות / כל הענין הזה / עם התות!"

האריה הזה חזר בתשובה — ומאותו יום "הוא אוכל רק מה שאמא שלו מכינה".

עלילה זו מכילה פחות הפתעות, אך הקטע המתאר את בריחתם של הילדים המטיילים, שלא הבינו את בקשת האריה ופחדו שהוא יטרוף אותם — יוצר את הקטן הרווי וגשות. הרי הקוראים כבר יודעים את בקשתו של האריה והם מרגישים עליונות על הילדים המטיילים והפחדים. הם כבר יודעים שאין לפחד מאריה שרוצה רק תות. ושוב באה ההרפיה: אין זה אריה טורף — אלא ילד קפריזי המתעקש לאכול מאכל שא-מו אינה מספקת לו.

הזוג החביב — אריה וז'ירפה — ב"מיץ פטל" מפגין התנהגות אופיינית לילדים: סקרנות — לדעת מי גר בבית הסגור, מציאת מקומות מחבוא לא מתאימים למבנה גופם, קטטות על הבעיה

3. שנהב חיה — "מיץ פטל", הוצאת עם עובד, 1970.

2. אתר תרצה — "יעל מטיילת", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1971.

מי אשם בכשלונות, משחק חידות בשעה שכבר הפתרון ברור, משחק התחרות ועוד. האריה והז'ירפה מהווים רק מס-וזה חיצוני למשחקי ילדים. מחוץ ל"לבר-שם החיצוני" — אין בהם כל תכונה הייחית אחרת. אך ההסוואה הזאת מר-סיפה ענין חשוב לסיפור: הכל מתרחש בר על פי חשיבתו האגוצנטרית של הילד הקטן.

בסיפור: "חלצת האריה" קורה דבר מענין: אריה — תמונה מודפסת על חולצה — קם לתחיה, יוצא מהחולצה וצריך למלא את תפקידו כאריה.

דניאלה ישנה עם האריה הצבעוני המ-צוייר על חולצתה החדשה... "התכסתה בשמיכה, היא כיסתה גם את האריה שעל חולצתה והשאירה לו רק פתח קטן לנשום" היחס החם והאוהב החיה את האריה ועשה אותו אריה חי שמסוגל לצאת מהתמונה ולחיות חיים עצמאיים. הוא אינו רוצה להיות "אריה חביב" ולא "אריה יפה מאד", "לא רוצה צבעים יפים" ולא "אריה טוב" הוא רוצה לה-יות רק "אריה מפחיד". הוא רוצה להיות אריה ממש, מפחיד, שואג וטורף אך נסיונותיו מול הראי עולים בתוהו. הוא אינו מפחיד — הוא מצחיק. דניאלה עוזרת לאריה, ידידה, לממש את תכניתו. הוא לומד להיות אריה מפחיד על פי תמונה שבספר. האריה למד להפחיד ודניאלה למדה לפחד. "לפעמים אני אוהבת לפחד קצת". ההפחדה מתוכננת על-ידי השניים: "האריה חיכה עד שדני-אלה התעטפה היטב בשמיכה ואז חשף

4. אורלב אורי — "חלצת האריה", הוצאת מסדה, 1979.

שוב את שיניו ושאג". "...כל פעם כש-תבקשי אותי אפחיד אותך ברצון" כך אפשרי הדריקים: האריה, הוא ממש אריה מפחיד, והילדה המכוונת את זמני ההפחדה והתנאים בהם היא תבוצע. האריה חזר לחולצה והילדה כיסתה אותו באהבה "והשאירה לו פתח קטן לנשום". אחרי שאוהבים את האריה וישנים עמו — ובעיקר לאחר שהוא ער-ר צחוק, כי בכוחות עצמו לא היה מסוגל למלא את תפקידו של חיה טורף-פת — הפחד כבר אינו פחד. ניתן לכוונו ולשלוט עליו. יכולת השליטה על אוביקט הפחד מחזקת את הקשר הידידותי ואת האהבה.

"האריה של השטיח" מופיע בלילה כאיום ונורא. הוא אמנם אינו נושך, אינו שואג אינו בולע... "הוא רק מסתכל".

כך נראה האריה בעיני אלון: "את רואה את העיגולים האלה כאן בשטיח? אז, בתוכם פה, בין האדומים והירוקים, זה האריה... יש לו עינים כאלה גדולות ועצובות והוא מסתכל על ילדים... זה מפחיד, מפני שהוא מסתכל ישר בעינים, והעינים שלו גדולות וגדולות עוד ועוד, והוא מסובב את הראש ומסתכל עד שיוצאים מהחדר. "אמא של אלון קיבלה את קיומו של האריה אך נוכחותה של אמא וקולה המרגיע בו אמרה: "אה, האריה הזה?... "אתה לא רואה שהוא גור?" עם הקטנת מימדי האריה קטן והולך גם הפחד. ואמא עוד אמרה: "אתה לא רואה שהוא תינוק?" אלון נרגע. "...אני חושב שהוא כבר מתחיל

5. גולן אבירמה — "גמד צוב", הוצאת אמנון ותמר, 1979.

להירדם, וככה הוא לא יכול להסתכל עלי...".

האריה הגדול אדום-העיניים שאיים על אלו, מדוגמאות השטית, הצטמק לתי-נוק קטן, עיף, עוצם עיניים. השינוי חל עם קרבתה של אמא והסכמתה כי האריה יה באמת קיים. על עובדה זו אין ויכוח ביניהם. בהשפעת הבדידות והחר שך יצר הדמיון אריה נורא, ובעזרת אמא נעשה האריה תינוק ואינו מסוכן יותר. כל האריות שהובאו בפרק זה — הם למעשה ילדים מחופשים בפרוות אריה: התנהגותם מקרבת אותם ללב הילדים. הנורא האיום המוקטן והמצחיק בהתנהגותם מקטינים את הפחד ולעתים אף מוסיפים הרגשת עליונות. גורי אריות, כפירי אריות, אריות-תינוקות מתנהגים בניגוד גמור למוסכמות של חיות-טרף ולפעמים בניגוד למוסכמות המקובלות על הילד עצמו ועל תפישתו את חוקי ההתנהגות הנדרשים ממנו.

אריות ללא הוד והדר

ישנם סיפורים המתארים את האריה כיצור מסכן, מגוחך ונטול שררה. אריה כזה נשמר רק על פי צורתו החיצונית כאריה, ותכונותיו מוצגות בניגוד קטבי לתכונות המסורתיות שמציינות מלך חזק וכלי-יכול. אריה — מעין אנטי-גיבור — מעורר צחוק או רחמנות, הפתעה ופליאה.

"אריק" של יהונתן גפן חי בודד ומסך, משתעמם ומשתטה בחברת החיות העליזה. אריק מלך, אך אף אחד מבין בעלי החיים איננו זקוק לו. כולם מאושרים ונתונים לענייניהם היום-יומיים וחדים הרפתקאות יום קטנות עם ידידות

מאושרת. ואריק? כך הוא מתואר: "...הוא אהב להשמיע קולות של חיות

אחרות, כדי לבלבל. הוא ידע לחקות כמעט כל חיה בארץ כלום. הוא לא היה רעלב. הוא פשוט השתעמם כאשר קם בבוקר ולא היה לו שום דבר מה לעשות. אף אחד לא היה בא אליו, כי החיות הביטו עליו כמו על מלך. ואל מלך אי אפשר לבוא כל יום, לספר לו סיפורים ולשמוע מה שלומו ומה עשה אתמול בערב. הלא הוא בכל זאת מלך החיות! לפעמים הוא חובש כתר של קרטון ואז הוא נראה באמת חשוב מאד... הוא אוהב שאומרים לו שהוא נראה יפה..."

אריק בכל זאת מלך, מלך בעל כתר מקרטון שאין לו מה לעשות. משחק עם שומדי, הארנבון הקטן, אך גם במשחק הוא נכשל, כי אינו יודע לשאוג. ושומרי מלמד אותו לקח: "מרוב שאתה מחקה חיות — אתה לא יודע לחקות את עצמך". אמנם הילדים אינם מבינים, שכך זה קורה לכל שליט שאיבד את עצ-מאותו וחוזר על דברי יועציו, אך הם מבינים שאריה, ללא שאגה אפיינית ברי-אה אינו אריה בכלל. אריך מלך "בנפה" — מוכתר בכתר קרטון.

בספר חדש שיצא לא מכבר: פגשתי

6. גפן יהונתן — "יום אחד... כך מתחילים כל הסיפורים שענת אוהבת במיוחד", הוצאת דביר.
 - פרק שני: "פגישה עם אריק מלך החיות", עמ' 24.
 7. אבס שלמה — "יש מפלצת באגם", הוצאת ספרית פועלים, 1980.
- "התספורת של חירם האריה", עמ' 40 — "הכדור של כדרלעומר", עמ' 49.

את האריה: מלך חירם ה-14 החי ביער ומסביבו טיפוסים אחד-אחד: צקן הח-תול המציק לכולם במעשי קונדס, אולסי הזיירף הגנדרן, אוליפנטוס הפיל טוב הלב, צבטוש הצב, שרצה להיות מפלצת, טומי הברדלס החכם, ועוד ועוד. חיי היום-יום מעניינים ולבעלי החיים קורים כל מיני דברים — בכל אירוע מסתדרים, כל אחד מתנהג ופועל על פי אופיו. לאריה חירם אין הרבה עבודה, כי זוננ-קוף השועל אחראי על הסדר וטומי הבר-דלס מייפעץ בכל צרה. חירם האריה אומלל מאד. החום מציק לו. הוא שואג "בקול ענות חלושה" כי חם לו מאד והוא אינו יכול לסבול את החום. אינו רוצה להתרחץ באגם "עוד יחשבו שאני אריה ים!" טומי מציע שיסתפר אצל "הסרטן — ספרטן" והרעמה לא תחמם אותו כל כך.

חירם ציווה על ספרטן לקצר את רעמ-תו עד שיצווה: די! מספיק! אך לחירם הרבה שערות המספרים ציקצקו, וציק-צקו, חירם "החל להשתעמם... החל לה-יות גם קצת עיף... החל להרגיש קצת יותר טוב... עצם חירם עין אחת, פיהק פיהוק גדול... עצם גם את עינו השנייה... פשוט נרדם" (עמ' 44) כאשר התעורר לא הכיר את עצמו בראי: צחק וכעס, פקד על בבואתו עד אשר גילה והבין "מי הוא אותו היצור שפרץ בבכי", (עמ' 45).

לא נטלו מחירם את שיניו ואת צפרניו, כמו במשל האיטופי — פגעו רק בחיצור-ניתו המלכותית, אך חירם היה מיואש. כמעט נחנק מבכיו... "איך אני אסתובב ביער ככה, כולם יצחקו לי עם פרצוף כזה! איזה כיעור! אפילו צפור המרבו

נראית יפפיה לעומתי". (עמ' 46) טוב שספרטן מצא עצה. אם אין רעמה, שלפ-חות יהיה כתר, אמנם ישן ומאובק, שהתגלגל דורות במחסן — אבל כתר המכסה את הקרחת המבישה.

כל אריה רגיל ונורמלי היה טורף את ספרטן — הרי לו שיניים, צפרניים — לא כן חירם! הוא התנחם מהר והשתכ-נע מדברי הספר: "אתה חירם האריה, מלך היער, תחבוש כתר על ראשך וכך אף אחד לא יראה את הקרחת שלך, ואפילו יכבדו אותך יותר". (עמ' 46) אוי לאריה שרק רעמתו או כתרו מעוררים כבוד! "חירם היה מאושר מאד מאד, הוא נענע את ראשו בחשיבות מרובה ויצא בדילוגי שמחה לעבר היער". (עמ' 48).

לא ארך הזמן שחירם איבד גם את כתרו (בסיפור: "הכדור של כדרלעומר" עמ' 49), הוא בעט בכדור ברגלו הכבדה וגרם לאנדרלמוסיה ותוהו ובוהו בסבי-בתו. הכדור נעלם... "כתרו של חירם לא נמצא אף פעם עד היום הזה. הכדור כנראה חטף אותו. ואם אתה, הקורא, תמצא פעם כתר מלכים חבוש על כדורגל, אנא הסר אותו בזהירות ושלח אותו לכ-תובת הבאה: חירם האריה, רח' דרך המלך מס' 10 — היער" (עמ' 56). מה ערך לסמל המלכות אם הוא בא להסוות על קרחת או אם גם כדורגל יכול לחבשו על ראשו העגלגל, הנפוח והקרח? ברור לכל קורא, ש"המלך עירום הוא" — מחוץ לסממנים חיצוניים אין לו ערך כלל.

כאשר החלש הערמומי מנצח את החזק מקובל עלינו להאמין בפתגם העתיק:

"כל דאלים גבר". הרגשת חוסר האונים מול החזקים גורמת ליאוש. מאבק מרדני נגד מוסכמות — מיאשות משמש רקע נרחב ליצירות עממיות וספרותיות, שעיקרן נגממתם להוכיח, שגם החלש המגייס את שכלו בזמן מצבי מצוקה ימצא תושיה ויתגבר על החזק ממנו. "חבר שפן" — אחת הבריות שנוצרה על ידי משועבדים שסבלו מכוחות שלטון אלימים ומצאה נחמה ביצור הקטן, החכם האמיץ שמעני פנים מול החזקים.

"חבר שפן" ניצח בחכמתו את הדב, השועל, התנין — וגם את האריה. החיות אמרו: "חבר שפן הקטן" קשר את המלך אריה הענקי אל העץ? כן, "חבר שפן הוא הכי חכם"! איש לא בחר בו בחבר שפן, להיות שליח צבור ולהציל את חיות היער מלגווע בצמא. כשאפסו הפירות כש"בלי לות היה שוכב על גבו בפה פתוח — הוא קיווה שהטל ירד ויכנס אל פיו... והצמא גבר מיום ליום" הצמא הכעיס את חבר שפן. והוא הלך למעין שהיה בשליטתו של האריה. "המלך אריה הזקן החליט שכל המים שמורים אך ורק להוד מלכך תו". "חבר שפן רתח מזעם" כשראה כי המלך אריה הזקן מתרחץ במי המעין המתוקים... כשכל חיות היער גוועים בצמא. כעס זעם וסבל מצמאון הולידו מחשבות במוחו של חבר שפן הוא אי הצדק המשוע. הוא קשר את האריה אל עץ ופתח את הדרך למעין בפני חיות היער.

חבר שפן הקטן היה יותר חכם מהאר-

8. הריס — ה"דוד רמוס", תרגום: אתגר דניאלה, "חבן שפן", הוצאת עם עובד, 1969. הסיפור: "המלך אריה והמעין".

יה. האריה האמין שסערה גדולה מתקרבת, הוא פחד. בפחדו לא מצא עצה וקיבל את עצתו של חבר שפן אך לאחר שזה הצליח לקשור אותו אל עץ הוא התגלה בכל חולשותיו: "אני גדול מדי, אינני יכול לרוץ מהר מאד..." — אבל אי אפשר לחפור בור בן-רגע... ואין לי זמן..." "המלך אריה שמע את הרוח שורקת בין העצים והוא פחד הוא רעד. השיניים שלו ננקשו זו לזו, והרעמה הגדולה שלו סמרה... הערתו של אורי בן 7-6 לאחר שהוא וחבריו שמעו את הסיפור וצחקו הכריז: "מה אתם רוצים? גם האריה הוא רק בן-אדם גם לו מותר לפחד ממה שהוא..." "התחלפו התפקידים: גורלו של האריה החזק היה בידי חבר שפן. השולט הפך לנשלט, הפוחד והנשלט — שלט על החזק ממנו.

איזה צחוק, איזו הרגשה משחררת: קטנים מוצאים תושיה וגם הצדק ניצח: המעין עובר לרשות הרבים, החזק האנר כי קיבל את ענשו.

מה ערכם של סיפורים כאלה? ומדוע חשוב לכלול אותם במבחר הספרותי?

בעזרת הדמויות הסטראוטיפיות של המרעשה העממית נפגשים הילדים עם דמויות המייצגות באופן חד-משמעי תכונות אנושיות. העמדת הטוב, היפה, הממוש-מע, החזק הכל יכול, או החזק האלים המנצח תמיד, מעניקה מושגים ראשי-ניים המסייעים בעולם החברתי המסובך. בראשית תופסים את הקטביות של טוב ורע, חזק וחלש, יפה ומכוער, צדק ועוול. התפיסה הזאת אט אט מתגוונת. מתב-הרים הגוונים הרבים של תכונות המש-תרעות במרווח הרחב שבין הקטבים.

דמויות ספרותיות מזמנות תגליות מרעישות: החלש מסוגל להיות חזק במצבים מסוימים, וזה שנחשב חזק מאד — מגלה חולשות. מפגשים מעין אלה מקרינים על המפגשים החברתיים של היום יום. לימוד תוך נסיון אישי ניזון מהספרות או נתמך על ידה. האריה — מקובל כמייצג כוח והודות לכוחו הוא זוכה בכתר מלכות: מזדהים עמו ופוחדים מפניו. הכוח נערץ גם בחיי החברה היום-יומיים. אך עם גילוי חולשותיו של החזק — גם בספרות וגם בחיים — מגיעים לראייה יותר מדויקת. ברק כתר המלכות מתעמעם והשיפוט מושפע לא רק מההרעה החיצונית, אלא גם על ידי התנהגותו של הגיבור במצבים שונים. מגוון הפגישות של הילד עם דמויות ספרותיות מעורר הרגשות ומחשבות מקדם את יכולת השיפוט, מעמיק את ההבנה של בני-האדם ומגביר את התבונה.

הפגישות עם דמויות ספרותיות משמעותיות הן הילד לא רק חי אתן, אלא גם חי אותן תוך הזדהות עמוקה, תוך אמפתיה ותוך תובנה ואלו משאירים עקבות ונחרטים עד שמורגשים כמעט כנסיונות חיים ישירים.

העימות עם דמות סטראוטיפית המייצגת מוסכמות מסורתיות חשובה לא פחות, מהעימות עם הדמות הפוגעת בסטראוטיפיות.

ועוד: עלילה ספרותית דינמית מעמידה את הגיבור בפני סבכים קשים ומוצאת פתרון ומוצא מהסבך בהתאם לאופיו ויכולתו של הגיבור. בעיה דומה בסוגי ספרות שונים באה על פתרונה בצורות שונות בספר תמונות אנגלי כי

האריה גילה את פשע הספר שסיפר את רעמתו — מתנפל על הספר לטרפו ואילו בסיפור הנ"ל — הוא בוכה ומתיאש; בסיפורים רבים בורחת הארנבת מפני האריה שרוצה לטרוף אותה ואילו כאן הוא מוצא פתרון אחר במצוקתו.

התחיות בסוגי ספרות שונים מפתחת את החשיבה הרב-כיוונית.

אחרון-אחרון חביב: ההומור המורד במוסכמות מקטין את הפחד ומכהה את תריפותו. נעים ומשחרר לצחוק על טפשותם או של אלה שתמיד נראו כמוש-למים. הגרוטסקה של אריה מפחד מסערה שתעיף אותו, מהנה באותה מידה כמו נצחונה של הארנבת הקטנה והחכם מה. וכאשר ילד מגלה את תכונותיו בכפיר אריה בכיין הוא צוחק צחוק חוגג של עליונותו או צחוק רציני של תבונה, כי הוא מרגיש עד כמה הוא דומה לכפיר האריות.

האגדה בעלי החיים תואמת את חשיבתו האגוצנטרית של הילד הרך, כי גם הוא משייך לבעלי חיים תכונות אנושיות והתנהגותם של אלה משתקפת בהרגש-תו וזוכה לפירושים הנובעים מנסיונו הריגושי האישי. הבאת הרגשות אקטוראליות במסווה של בעל חיים אנטרופור-מורפיים מעבירה את הדרמות האישיות האקטוראליות לעולם רחוק שחוקי המציאות אינם חלים עליו. בדרך זו ההשתחררות יותר קלה. אילו סיפרנו סיפור מציאותי על ילד קטן והכס שקשר את אביו הגדול והחזק לעץ, שיקר לו וסידר אותו — היה סיפורנו פחות אמין והיה

דמויות

בנימין הלוי ז"ל

מאת ד"ר אוריאל אופק

בכ"ב באייר תש"ם מת בבית-החולים בפוריה הסופר והמחנך בנימין הלוי, איש קיבוץ בית-זרע.

בצעירותו הלוי נולד בעיירה קראקינבוקה (ליטא) ביי"ב בסיון תרע"ג (1913); למד לארץ, הצטרף לקיבוץ "ליטא" שלידי פתח-תקוה וכעבור שנים אחדות עבר עם קיבוצו לבית-זרע שבעמק-הירדן. שנים רבות היה הלוי רועה-צאן, ואת חוויותיו בשדות-המרעה תיאר אחר-כך בכמה מספריו. כן היה מדריך-נוער, מורה ועורך ספרי ילדים וחינוך בהוצאת "ספרית פועלים". הוא פירסם מחקרים בתנ"ך ובלשון, חיבר ספרי עיון, מחזות, וסיפורים רבים, שנדפסו בעיתוני ילדים ונוער.

ששת ספריו של בנימין הלוי לילדים הם: "גשמים ואור" (1952) — מחזות סיפורים מהיי הילדים בקיבוץ; "שוכני האלון כולם" (1954) — מחזה מהווי הילדים; "אנחנו או גן מיכה" (1958) — מחזה על רקע מלחמת-העצמאות; "השליט והמשורר" (1959) — מחזה היסטורי-סמלי; "אורי וערן" (1960) — סיפוריהם של שנים מילדי הקיבוץ, ששולבו בהם עבר והווה, דמיון ומציאות; זכה בפרס רבינוביץ של סמינר הקיבוצים; "הפרייה" (1974) — מסיפוריהם של שומר ותיק ונערים שביקשו להנציח את זכר הנופלים.

על דרך כתיבתו לילדים אמר פעם בנימין הלוי: "איני מקפיד תמיד על פרטי דיוקים של העבר, אלא אני מזהי ומארגן את העובדות, כדרך האמנים למיניהם, וזאת כדי ליצור אוירה נאמנה של התקופה. רציתי למסור כיצד זה קרה ולא מה בדיוק קרה. לכן הדמיון של גיבורי סיפורי אל אנשים נושאי שמות אלה במציאות איננו מקרי, אבל גם אינו מלא. העיקר בעיני הוא אמת-היוצר הפנימית".

חויית הקריאה

עם בוא הזכרון

נריס היא המקום שבו התחלתי לראשונה לקרוא בלהיטות. ליום הולדתי השמיני קנה לי אבי את הספר האמיתי הראשון שלי: "עלילות סינדבאר המלח". בזה ניתן האות. מאותו רגע בלעתי כל מה שנמצא תחת ידי, החל בסדרות השונות לילדים והספרים הקלאסיים לבני הנעורים, ז'ול ורן, קארל מאי, ג'ק לונדון, ועד הספרים שאמי היתה שואלת לפעמים בספרייה העירונית. זמן קצר לפני שעזבתי את נריס — עוד לא הייתי בן עשר — כבר גמרתני את "הפטריוט" של פרל באק, שאמי קראה אותו גם היא. והצורך הבולמוסי ממש בספרים הביא אותי באופן טבעי כמעט יום יום אל הספרייה, שנוהלה בידי מאדאם מ. זה ל.

מאדאם מ. זה ל., שאז היתה ודאי קרובה כבר לגיל שישים, היתה אחת מאותם תלמידים בודדים של אבי; הורי היו עתידים עד מהרה לפנות אליה לעזרה. נמוכת קומה, שערה כסוף, עיניה ירוקות ואפה נשרי, היא היתה אשה מרשימה. היא ניהלה ביד ברזל את הספרייה שלה, את ביתה ואת סביבתה, אבל הליכותיה התקיפות לא יכלו לכסות לגמרי על טוב-לב נסתר, עמוק. אני נזכר בהתרגשות בגברת הזקנה הזאת, שבהתחלה הדריכה את צעדי הראשונים כקורא, ובסופר-של-דבר מילאה בחיי תפקיד מכריע, שעליו עוד אדבר.

בספרו עם בוא הזכרון... שזה מקרוב יצא לאור בעברית, מתחקה שאול פרידלנדר על שורשי זהותו באמצעות קטעי זכרונות. בין זכרונות הילדות אנו מוצאים תיאורים המספרים על ההשפעה שהטביעו את חותמם בנפשו, הספרים שקרא בשלבי חייו המוקדמים. העיירה הצרפתית נריס, היא אחת מתחנות המפלט של הפליט היהודי הקטן ושל הוריו. דפי הספר רוויים תיאורים של עצבות וסבל במקום זה, והנה נקודות האור בזכרונותיו קשורים בספרים שקרא, בספרייה ובספרינית.

מתוך: עם בוא הזכרון... מאת שאול פרידלנדר, הוצאת "אדם", 1980.

במבט ראשון

1. הטירה שבדרך¹

הטירה שבדרך — שנמצאת בצרפת — היא הרקע לעלילה, עליה מספר בני מיטיב מתוך התנסותו האישית.

בדרך כלל הרקע לסיפוריהם של סופרינו, לילדים ולנוער, הוא ארץ-ישראל בתקופות שונות, למן העבר הרחוק ועד ימינו אנו. מעטים פורשים את היריעה על פני ארץ זרה.

אחד המעטים הוא בני מיטיב בספר שלפנינו. אולם השינוי המהותי אינו רב. כל המסופר והמתהווה בחבורת הנערים, שהם בדרך לעלייה, יכול היה להתרחש גם במוסד חינוכי הממוקם בארץ או בכל מקום אחר בעולם. קשיי ההסתגלות של "חדשים" זהים כמעט בכל מקום, בין אם הם, "החדשים", נמצאים בטירה שבצרפת, בכפר בגרמניה או בכפר דייגים באיטליה.

על תחרות בין נערים על שלטון — תופעה מוכרת לנו היטב — על גנבות וסחיבות בקבוצה של צעירים, מסופר בספרות לועזית ובספרות שלנו לרוב, ואף-על-פי-כן יש בסיפור על "הטירה שבדרך" משהו מקורי — זהו סיפור שכרוך בעלייה למדינה חדשה זרה.

אין בטירה חסות של מבוגרים כמקובל בכל מוסד לנערים — אך יש אידיאל ציוני של קבוצת מדריכים שמלבד היותם מחנכים הם פועלים בשם אידיאה שאותה יש להחדיר בצעירים.

ועוד יש בטירה הראוי לתשומת-לב: מפגש בין שתי תרבויות; המדריכים באו מהעולם המערבי. החניכים מעולם אחר, מאורח חיים שונה משל הראשונים.

1. "הטירה שבדרך", כתב: בני מיטיב, צייר: שמואל כץ, עמ' עובד, 1980.

מ"עלילות סינדבאר המלח" — הספר הראשון שקיבל ביום הולדתו השמיני, ש"בזה ניתן האות" — דרך ז'ול ורן, קארל מאי, ג'ק לונדון ופרל באק, מתמשך קו רצוף, של החיפוש אחרי הספר, שלא נפסק.

לצורך הנסיעה הזאת קיבלתי את דמיהכיס הראשונים שלי. והנה, בלי לתת את דעתי לכך, חזרתי באופן טבעי אל הנטיות של העבר: חזר ונוצר קשר דק, שאפילו לא חשתי בו. שהרי מה יכול הייתי לקנות במעט הפראנקים האלה? לא היססתי לרגע, הלכתי לקנות שני ספרים. כשנכנסתי לחנות הספרים הקטנה, גיליתי מחדש בבת-אחת את הריח המוכר של הנייר המודפס ושל הכריכות המאובקות. אלה לא היו העותקים המהודרים של ספריית בית אבא, אבל בכל-זאת היו אלה ספרים. לא ספרי לימוד, סידורי תפילה, או אפילו סיפורים מחיי הקדושים — ספרים אמיתיים.

אחרי שהייה של 3 שנים במנזר ישועי, יוצא הנער בן ה-14 לראשונה, לבדו, מכתלי המנזר וכך הוא מעיד על יציאתו: "הנסיעה היתה בשבילי, מכל הבחינות, ראשיתה של הרפתקה גדולה" (128). (המדובר בנסיעה לשיחה עם אב ישועי, לקראת לימודי הכמורה כיעודו לעתיד, פגישה שהביאה למהפך בחייו, למעבר לזהותו האמיתית היהודית-הציונית). והנה, הזכרונות הראשונים הקשורים בחווייה זו (אולי המרכזית ביותר בחייו) — קשורים שוב ברכישת ספרים.

"חזר ונוצר קשר דק...". ביטוי של הקשר מובע בתחושות הפיסיות שמעוררת חנות הספרים:

"הריח המוכר של הנייר המודפס ושל הכריכות המאובקות... זכרונות של "העותקים המהודרים של ספריית בית-אבא...".

להלן מספר פרידלנדר מה היו הספרים שקנה. וכך יחזור וישזור בזכרונותיו את השפעת הספרים בדרך וכן את מקומה של הספרנית בחייו, מאז הפגישה בגיל 8.

תוה ויזל

שמיט" ידועים: קודם טיסון, אח"כ המטוס, והעיקר — התוכנית נרקמת בעזרת מומחה העומד לצדם של הנערים.

מציאות ודמיון

נניח לרגע, שאכן כל המסופר אותנטי, כי אז מתעוררת השאלה כיצד קרה ששני נערים, שרצונם עז להטיס מסרשמיט בן שלושים שנה, מצליחים בקלות כה רבה להשיג את עזרתם של שלושה מבוגרים בלא שאלה יעמידו אותם על הסכנה הכרוכה בכך.

ד"ר כהן, שהוא גם טייס וגם רופא, יודע היטב מה הסיכון שבמבצע זה, הוא מהסס רגע: "הייתי צריך לעצור בעדכם ממנימוש התוכנית הדמיונית והמסוכנת הזו, אולי באמת אני חייב לשוחח עם ההורים ולהפסיק את המשחק המסוכן הזה" (35).

אך היסוסיו אינם נמשכים, בן רגע משתחרר הוא מספקותיו:

"בסדר, בסדר, אמר ד"ר כהן אחרי כמה שניות של מחשבה. **התוכנית, הדמיונית, המסוכנת, או "המשחק המסוכן הזה" אינם מרתיעים אותו והוא מוכן לשלוח את הנערים למבצע שמבוגרים לא יבצעוהו. ולא זו בלבד — הוא "מסית" גם את נהג המיכלית, סאלים, וגם איש מבוגר זה נותן יד לשקר ומבטיח דלק. הגננת, שהיתה מקפלת מצנחים בצבא, מסכימה גם היא ללא היסוסים, לסייע, אינה מנסה לעכב בעדם מלעשות מעשה זה ונותנת יד לקשר שקשרו. האין זה תמוה?**

אך כל הנאמר הוא בחזקת "נניח", כי אילו היתה זו מציאות היה הדבר תמוה ביותר, והסיפור בלתי אמין. אולם, אם הכוונה לסיפור דמיוני הרי הוא חסר-מעוף. כי הכל כליכך מציאותי, ספוג מידע טכני יבש, וחסר שאר-רוח. אין זאת אלא שהמחבר התכוון להקנות לקורא הצעיר מידע על המטוס, חלקיו והטסתו. הנושא לכשעצמו ודאי מעניין קבוצה מוגדרת של צעירים, אך הנסיון להלביש על הטכנולוגיה סיפור הרפתקני, לטעמי, לא מוצלח.

3. בין חולות וכחול שמים

הספר — אוטוביוגרפיה ספרותית, שהיא גם מונוגרפיה של תל-אביב, מסופרת על-ידי אחד ממעצבי ספרות הילדים העברית, כתובה בעטו של סופר מוכשר ומלווה ציורים פרי מכחולו של צייר מחונן. כל זאת בספר אחד, זה שלפנינו.

הדברים ערוכים לפי סדר כרונולוגי, ואף-על-פי-כן אין הכרח לקרוא את הדברים לפי סדרם שבספר. אפשר לקרוא כל פרק בפני עצמו ולא תקשה המלאכה. היכולת

3. נחום גוטמן, אהוד בר-עזר, **בין חולות וכחול שמים**, הוצאת "יבנה", ת"א, 1980, עמ' 240.

החניכים היו מפותחים במקצת מפני החדש, "עיניהם מושפלות מפחד ובושה ובידיהם מזוודות-עץ מצופות נייר. הם נצמדו למזוודות כחוששים להיפרד מהן. שהרי המזוודות בבחינת קשר אחרון לבית ההורים". ובתוך הציבור יש יוצאי-דופן, אותם בודדים שעומדים במרכז וסביבם נרקם הסיפור. הבודדים הבולטים לחיוב ולשלילה, אלה אשר משלימים את התמונה השלמה של ההרכב החברתי. תמונה של קולקטיב מודגמת על-ידי יחידים בו, ויוצאי דופן בחברה, ודאי שהם יחידים. גם אלה וגם אלה מתוארים בסיפור על הטירה, תוך שילובם של הנערים הללו באירועים ובהתרחשויות. הסוף טוב, הנערים עולים, המדריכים חוזרים לבתיהם. מי שבת-קול אמרה עליו בת פלוני לפלוני מתחתן או יתחתן המאמצים שהושקעו הביאו סיפוק לעושיהם ולא היו בכדי. טוב עשה המחבר שלא הרחיב את היריעה והסתפק ב-87 עמודים. הציורים של שמואל כץ מרובים, 29 מספרם ונמצאים על פני 39 עמודים אך ריבויים אינו מפריע ואין תחושה של יתר או רווייה.

2. הרפתקה בטיסת

שני נערים הטיסו "מסרשמיט" שעמד על פן בבסיס אחת הטייסות. אין הספר ראשון מסוגו. קדם לו — לפני שנה — "עוף החול" של מנחם הלוי וגם בו מסופר על שני נערים שהטיסו מטוס. אולם בעוד ש"עוף-החול" יכול להיתפס כסיפור-אגדה*, הרי הספר שלפנינו כתוב כולו כסיפור ריאליסטי מובהק ואופיו — ספר לימוד על טיסה.

בספר הרבה צילומים ושרטוטים על מבנה מטוס; מידע רב על דרך הפעלתו. "הבוקר נלמד את הפעולות היסודיות של הטיסה — המראה, טיסה ישרה ואופ-קית, פניות ונחיתה (15)".

בשוליים של דפים רבים הסברים מדוייקים על מונחים ופעולות, על חלקי המטוס ועל תפקידיהם. בספר הרבה צילומים אותנטיים של סוגי מטוסים ושל אנשים, כל אלה משווים לספר אופי של מדריך-לטייס.

אולם הרפתקה אין בספר. הרפתקה מאופיינת בכך שהמבוגר או הילד נקלע למצב שאינו צפוי מראש. סיפור הרפתקה הוא על-פי רוב סיפור תלאות וקשיים מפתיעים וצריך להתגבר עליהם באלתור. לעתים מתגברים על הקושי בכוח התבונה וההברקה ולפעמים באה הישועה ממקור בלתי-ידוע מראש. בהרפתקה בטיסת — הכל מתוכנן לפרטי-פרטים. כל השלבים להטסת ה"מסר-

2. "הרפתקה בטיסת", מאת עודד מורום, מסדה, 1980.

* ר' חלומות על כנפיים, אהוד בר-עזר, "הארץ", 27.9.79.

להעמיד כל אפיזודה, או דמות בפני עצמה, כיחי זה סיפורית בלתי נלויה — זהו אחד היתרונות של המספר והסופר. אין מתח במסופר, להיפך — מלבד פרקים בודדים — הכל מתואר ברוח שליווה כמעט פסטורלית.

נחום גוטמן הוא בן־בית אצל רבים מאתנו ומקוראינו הצעירים. איש מוכר, מעורר את סקרנותנו ואנו רוצים לדעת עליו פרטים רבים ככל האפשר. בקריאה על תולדות חייו אנו מגלים גם על העיר תל־אביב וקורותיה, על אישים הקשורים בה, על קשריה אל אישים ידועי שם. מוגש לנו חומר מעניין ברוח טובה מתובלת הומור.

(ר' למשל הסיפור על חושמה — חוק שלטון מוגבל ועל כד היין שנשפך (60)). אך לא על תל־אביב בלבד מספר גוטמן. הקורא ילמד על "בצלאל", מוריו ותל־מידיו ויתוודע לירושלים של ראשית המאה.

אנו למדים על הגדוד העברי וחייליו. בכל פרק מפרקי חייו מספר גוטמן לא על עצמו בלבד אלא גם על הסובבים אותו. גלריה רחבה של טיפוסים עוברת לנגד עינינו — סופרים, עסקנים, חברים. לספסל הלימודים, אומנים חיילים וסתם "עמך". בספר יש גם שאר רוח — פרוזה שירית המרמזת על עולם ומלואו:

"בנין ביה"ס לבנות היה אחד מאחרוני הבתים של העיר יפו, ממנו והלאה התפשטו גבעות החול.

הבטתי מבעד לחלון ומשם נגלו לי בבת־אחת, כמו על־פני מסך פלאי עולם חדש זה עולם שלא קראתי ולא ידעתי עליו דבר ואשר מעתה כבש את לבי לעולם:

גבעות חול צהוב, גבעות רבות, שמסתלסלות אחת בשניה ומשתטחות מפתח בית־הספר לבנות, מרחק עצום עד לאופק. ולשמאלן הן מתחברות אל גלים רבים של ים שקט. כאן היה הכל אחרת.

העולם היה גדול ורחב, מלא אור. בעיני כולם היתה זאת שממה, אבל לי נראתה כעולם חי ומרתק הרבה יותר מרחובות אודיסה שבהם הילכו מרכבות וכרכרות" (33).

על היתרונות המוזכרים מתוספים 50 האיוורים של גוטמן — רובם רישומים, המוסרים לקורא ספר נאה בחיצוניותו ועשיר תוכן.

ג"ב

אגדת יוסף דוֹנואס¹

מאת ירדנה הדס

א. בספר שלושה סיפורים על יהדות תימן. "בעל התלתלים" הוא כינויו של יוסף דוֹנואס, היהודי האגדי שמלך בתימן. זה תופס את המקום הראשי בין השלושה, והוא אף הראשון בהם.

בסיפור מוצאים את מרכיבי אגדות־העם העוסקות באחד מפשוטי־העם שהתמלך העזרים כולם כאן: תיאורה של עיר־בירה בארץ רחוקה, מלכה, שרים, תככים בחצר־המלוכה, ראי־פני־המלכות — והשפחה, המנהלת במסתרים וביד אוהבת ואמונה את תי גבירתה.

בסיפור האגדה ישנם מספר מומנטים התורמים לקורא הצעיר רגשות־גאוה ושמוחה:

העלם היהודי, שיעלה על כס־מלכות תימן, הוא בנו של נגיד — היהודים בתימן. בעלייתו יש מעין פיצוי על רגשות־ההשפלה ונמיכות־הקומה, המצטרפים תדיר אל המושג גלות.

בעלייתו — זוקף המלך היהודי את קומת אחיו היהודים. ובהיעלמו — אינו נעלם מחייהם ואינו מנוודה. הוא חוצה באורח־פלא נהר גועש ומסתורי (אח לסמ־בטיון) ומבטיח לאויביו הנדהמים כי "עוד ישוב בחיל כבד ועצום... ואת ישראל וארצו יגאל מידיהם לעולם"...

אגדה זו נחתמת, איפוא, בצפייה לבאות. הסיפורים הבאים בעקבותיה מממשים במידה רבה את ההבטחות שבפי יוסף דוֹנואס. אלא שבמקום מלכות יהודית בתימן, באה תקומת ישראל בארצו.

"חלקיה היתום" — בן זמננו הוא יתום יהודי, שהיה קרבנה של אחת הגזירות

1. "בעל התלתלים", ישראל ישעיהו, משרד הבטחון, ההוצאה לאור, בשיתוף המרכז לשילוב מורשת המזרח, משרד החינוך והתרבות. עיצוב עטיפה: יואב גרפיקה. איוורים: רענן דהרי.

הקשות ביותר שנגזרו על ילדי-היהודים בתימן בראשיתה של המאה הזאת : העברת ילדי ישראל היתומים לרשותו של האימאם — ואיסלומם.
חלקיה ניצל ומגיע לירושלים. הוא משתלב בחיינו כאן, אולם, הוא מותיר מאחר-ריו את אחותו, המשלמת מחיר כבד תמורת גאולתו של אביה.
בסיפור השלישי והגדול מכולם, "דרך גאולים" מגיע המחבר אל פינות נסתרות בתמונת "על-כנפי-נשרים". סיפורו משובץ אגדות על חוטבי-גאולה ובוני המקדש. יש בו איזון עדין בין המיסטיקה המשיחית לבין הריאליה של ההגשמה. הוא רצוף התפעמות עמוקה — והומור בריא גם יחד.

ב. ההגשמה כרוכה בקרבנות.

בסיפור הראשון עמד במרכז מעייננו קורבנה של צפנת, ארוסתו של יוסף. היא חייבת למות על מנת שהסיפור "יאפשר" ליוסף לבגור מתוך האבל, לשאת את המלכה לאשה, ולתפקד כמלך יהודי בארץ נוכריה.
בסיפור השני חלקיה היתום אנו שומעים מפיו את הדברים הבאים :
"אך השקט לא אוכל על גורלה של אחותי זוהרה. מה תשווה לי גאולתי, אם אחותי ניזונה בכור-ענות ויסורים בידי זדים ?"
ואילו בסיפור השלישי באים לידי ביטוי ומיצוי כל מרכיביו של מחיר הגאולה :

- אובדנם של חלק מההולכים אל האור.
- געגועים לנוף-ילדות ולמולדת הישנה.
- הבליקליטה במדינתנו ובחברתנו.
- מוות בקרב-החיים ובקרב על החיים.

ג. שלושת הסיפורים מיוחדים לעדת-תימן, כמובן. אך עם זאת, רבים מאד המר-טיבים המשותפים לבני כל העדות במניפת חיינו המתפרשת.
יש לעמוד על המיוחד — ויש להדגיש את המשותף, המאחד.
מעל לכל — לפנינו פרוזה סיפורית טובה, שיש בה רגישות רבה ותואם בין תוכן לצורה.

בעוד ששני הסיפורים הראשונים, העוסקים בנבכי-העבר ובראשית המאה, פותחים בתיאור-נוף ומסתיימים בטון חיובי, הצופן הבטחה לבאות.
מתחיל הסיפור השלישי, "העכשוי" מכולם, בתיאורה של דמות מרכזית, הכרחית — ומסיים באמירות עובדתיות, כאובות, יבשות כמעט. ספינתו של המספר עוגנת בנמל — המציאות של חיינו.
דמותו של המורה, מארי-יחיה, השלובה בסיפור האחרון, ראויה לעיון מיוחד בכיתות, שתקראנה את הספר.
הוא החונך לנער סעיד "על פי דרכו" ; הוא המשעשעו "באמרותיו השנונות,

המעוקמות והמחוכמות" ; הוא הפותח לבו לתלמוד-תורה והוא שותפו לחלום הגאולה.
הוא מורה, שדרכיו חדשות וחדישות מבלי שידע זאת ; מורה, היכול לשמש כ"אח ספרותי" לרבי מאיר, רבו של שמואליק מ"ספיח" של ביאליק, כשמדובר בגישה לילדים ובדרכי למידה.
המורה ימות מאושר בהגיעו אל הארץ הנכספת. תלמידו, סעיד, עתיד ליפול בקרב במערכת סיני.

סיפור מסגרת — (המשך מעמוד 18)

שנשרף בית-המקדש, נטלו את-הכנורים ואת-החצוצרות ונפלו באש ונשרפו", מסופר על ידי האח "המת-החיי", שהוא "מספר-עד" מהימון, ודבריו מתקבלים ומשכנעים. דברים אלו שהם ידיעות מן העבר הרחוק, אינם הולמים את הסיטור אציה הריאלית שבמסגרת המתארת את ההווה, והם חייבים להנתן בדרך שונה, כאחד.

אריות מצחיקים — (המשך מעמוד 31)

מעורר פחדים. פחד ילדים מכוחם הגדול של המבוגרים האהובים עליהם מעורר כעס וזעם, אך אהבתם את המבוגרים והצורך להיות מוגנים על ידם אינם מאפשרים לתת פורקן הרסני לכעס. הילד אינו מרשה לעצמו לסדר את אביו ולהת-נקם בו, כפי שעושה זאת "חבר שפן". נצחונו של "חבר שפן" מביא הקלה ותקוה, כי בזמן שמיעת הסיפור ההזדהות מלאה ונצחונו של הגיבור הוא גם נצחונו של המאזין לסיפור. ההרפתקאה הספרותית מקרינה גם מעבר לזמן ההק-שבה — ומחזקת.

למה זכה "שמגר הנגר" לפרסום?

מאת מרים רות

"שמגר הנגר" הוא הספר השלישי שיצא לאור מעזבונה של לאה גולדברג בתחום ספרות ילדים בעריכתה הברוכה של לאה חובב. שניים — "מר גוזמאי הבדאי" ו"כולם חברים" — זכו לקבלת פנים נלהבת, לא כן "שמגר הנגר". כידוע — עזבונה של לאה גולדברג עשיר מאוד ומצפה לגאולה ולאיסוף מפזורותיו בעתונות הילדים. נדמה לי, שעל "שמגר הנגר" היה אפשר לוותר. מדוע?

הסיפור — אמנם — מכיל מוטיבים נחייים של ספרות הילדים, אך הטיפול במוטיבים אלה צולע וכושל. בסיפורי אנדרסן מופיע גמד הלילה כ"אולה לוקויה" (אולה עצם עיניים); ומרדים את הילדים:

"...אולה עולה על המדרגות בשקט, הוא צועד בגרבים, הוא פותח את הדלת בלאט... ופט! הוא מתזז לעיני הילדים חלב מתוק. בעדינות הוא מתזז ומעט, אך מספיק כדי שהילדים לא יהיו מסוגלים להחזיק את עיניהם פקוחות ולכן גם אינם רואים את אולה. הוא מתגנב מאחורי הילדים ונושף ברכות על ערפם. הילדים מרגישים שראשם כבד. כן! כן! ככה זה קורה..." (עמ' 289—288).

כך אולה מרדים ילדים כדי שישנו והוא יוכל לספר להם את סיפוריו — סיפורי חלומות שטיפות הפלא של אולה עושים אותם פלאיים, צבעוניים ופיפים... לכל יום סיפור חלום אחר.

מרים ילך-שטקלים עיבדה את הסיפור ב"טול-טול בעל-חול ומיק-מיהוק בעל-פיהוק": נראה כיצד היא מציגה את הגמד הלילי:

"שמגר הנגר", מאת לאה גולדברג, ציורים: דני קרמן, הוצאת ספרית פועלים.

"...זקן יש לו ארוך-ארוך ולבן-לבן... כמו לאליהו הנביא. ומנבעת חכלילית יש לו, וחיוך טוב בשפתיו, טוב מאוד, והוא קטן-קטן, וזקן-זקן, כמו הים, אולי קצת יותר צעיר מן הים. אבל בכל זאת זקן הוא מאוד-מאד. מאז ישנם ילדים קטנים בעולם, גם הוא ישנו. כי מי יזרוק חול בעיני הילדים כשהערב בא ואין הם רוצים לישון? והחול שלו הוא אינו לוקח על שפת הים, לא, לא! החול שעל שפת הים כבד וגס מזל ואי אפשר לזרוק אותו בעיני הילדים. טול-טול בעל-חול מוצא חול אחר לגמרי: כשהשמש שולחת את קרניה אל תוך החדר, והקרניים חוזרות דרך סדקי התריסים, והקרניים — הן כמו אלומות, אלומות אור זהב, אז רואים הרבה הרבה גרעיני-חול קלים ודקים מכרכרים ומרקדים בתוך זהב-האלומות האלה. ואת החול הזה אוסף טול-טול בעל-חול ומכניסו אל תוך טלים קטנטנים... ובערב קמה הלבנה משנתה ויוצאת לערך טיול בשמים. ואת קרניה, את קרני הכסף שלה, היא שולחת אל האדמה, וטול-טול בעל-חול אוסף מעט קרני לבנה ארוכות וקולע מהן מסננת סמיכה ודקה מאוד ובמסננת זאת הוא מסנן את החול שמצא בתוך אלומות השמש... ואת החול הזה הוא זורק אל תוך עיני הילדים בערב..." (86).

מול שני התיאורים הפיזיים והממחישים בדקות את תחושות שלפני השינה — תיאורו של נתנור הגמד פרוזאי מאוד:

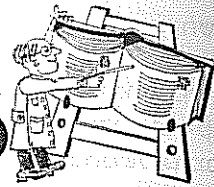
"איש החול ואני הננו שותפים למקצוע. הוא מודיע לי כשהנוסעים הקטנים מוכנים למסע, ואז אני מנהיג אותם האחד אחר משנהו אל ארץ העינים העצומות, אל העיר שמעבר ענן", (עמ' 5).

תשובתו של נתנור על שאלתו של גד — פרוזאית, ואין בה החלומיות המרחפת של קודמיו. נתנור מזכיר יותר מדריך תיירים שדואג ללבוש מתאים, לטיול ולמזאונות, מאשר גמד פלאים, קוסם חלומות. אנחנו קוראים דיווח תיאורי ברור על מסע לא הרפתקני ולא מרגש, עד כי נדמה שטבעי מאוד לטייל בעיר מעבר ענן, להפגש עם ענק או עם שמגר הנגר. הצפייה, הפחד, השמחה, התימהון — וכל מיני מעשים ודרכי התנהגות שצומחים על רקע של הרגשות — אינם בסיפור. וזה גורם למונוטוניות יתר ושעמום ברצף החדגוני של העלילה.

המוטיב אכילת תרופות פלא, שהן סגולה לשינוי המימדים — מופיע ב"עליזה בארץ הפלאות", עליזה נדחפת על ידי סקרנותה הבערת לנסיונות מסוכנים. היא נקלעת למצבים קשים ומשונים במסע התגליות שלה. היא חשה את ההבדל בין להיות קטן ממידותיה הרגילות לבין המשמעות של להיות גדול, כלוא במקום צר. הקורא מתטלטל מהרפתקה להרפתקה וחי מצוקות והצלחות.

לא כן אצל גד. הוא נוגס משורש הפלא, אך מראש מובטח לו: "אתה תחזור למיידתך הקודמת מייד אחרי שתשוב אל ארץ המציאות" (30) הבטחה מעין זו מקטינה את המתח. (אמר לי ילד בן 8, "כך זה לא קונץ!") הפלא קורה, גד קטן כמו צעצוע... אז אין לו מה לעשות מאשר: "גד ברך את חברו המלח, הם לחצו

סיפורת

קריאה בהמשכים

מאת עדה קרן

בכיתות הגן ובכיתות א' נהוג לספר סיפורים בלשון הגננת והמורה אך יש להקפיד על אורך הסיפור ומוטב שיהיה קצר. בכיתות ב' ג' ד', עם גידולם של הילדים, יש לעבור אל הקריאה בהמשכים (בהדרגה): בכיתות ב' המשכים מעטים והפסקות קצרות בין המשך להמשך, ובכיתות ג' וד' הפסקות ארוכות יותר) והסיפור לובא בלשונו הכתובה ולא בלשון המורה.

לשואל מדוע יש לספר סיפור בהמשכים, אם הילד יכול לקרוא את הסיפור בעצמו נשיב שעת הסיפור בהמשכים, לא באה כלל וכלל במקום הקריאה עצמה, בעקבות הקריאה בהמשכים חווים חוויה החוזרת על עצמה בצורות שונות והמשכה — הרצון לקרוא ביחידות.

ילדים סקרנים יזרזו לחפש בספריה את הספר הנקרא בהמשכים ויקראוהו לבדם, אחרים יבקשו ספרים שכתב אותו הסופר, ואילו אחרים יסתפקו בהקשבה בלבד אולי מתוך עצלות לקרוא קריאה עצמית ואולי מתוך אהבת השמיעה. עלי-כל-פנים אין דומה שמיעת הסיפור לקריאה עצמית ואין סתירה ביניהן.

כן עלינו לזכור את התלמיד החלש (הקרוי ט"ט), זה אשר גם בכיתה ג' או ד' עדיין מתקשה בקריאה עצמית, או אינו חש בצורך לקרוא קריאה עצמית, ואולי אין לו השקט הנפשי הדרוש לכך. עלידי הקריאה בהמשכים נעניק לתלמיד החלש מן המעט שביכולתנו — חוויה עלידי האזנה בצוותא לספר מרתק. ומי יודע — אולי קריאה זו תגרום לו ברבות הימים לאהבת סיפור וספר.

הקריאה בהמשכים יכולה להיות חלקית. המורה הנבון והרגיש לקריאה יכול להנחות את תלמידיו באמצעותה לקריאה עצמית. למשל, קריאת פרקים ראשונים בכיתה ואת המשכה להשאיר לקריאה בבית, וכך להניח יסודות להרגלי הכיתה בקריאה מונחית שתבוא מכיתה ד', או ה', ומעלה.

ידיים ורקדו יחד את ריקוד המלחים" (31), הפלא מתגמד ומאבד את זוהרו הקסום כאשר הוא איננו מחולל שניים פלאיים בחיים ובמעשים של הגיבור. הפלא המתואר בסיפור אין בכוחו לרומם, להקסים ולהפליא.

אני מצטערת שהספר הזה יצא. הוא איננו מעובד. גיליתי בו גם שתי שגיאות המעידות על כך שטייטה לפנינו. בעמוד 17 כתוב: "כהרף עין קפץ מתי מן הספסל וישב על השולחן סמוך לקצות אצבעותיו של מתי הענק העליו" במקום גד קפץ על השולחן מתי, וכך קרה שמתי הענק העליו מול מתי הילד.

ועוד טעות סגנונית בעמוד 23: "...הוא סקר את הכסאות הקטנטנים, את החלון-נות, הכסא והמדרגות". מדוע "כסאות" בתחילת המשפט ו"כסא" עוד הפעם בסופו? הרי על פי חרוז ההקדמה גם שמגר הנגר ישב על כסא קטן ואין מזכירים כסא מיוחד שדורש ציון מיוחד. (חרוז אומר: "שמגר הנגר ישב ונח, / בכסאו הקטן על יד האח").

האיורים של דני קרמן מצילים את אשר ניתן להציל באמצעות איורים: הם מעמיקים את האווירה ומשווים לה את הערפול החלומי הדרוש. הם מבליטים את הייחוד של עיר מעבר-ענן ממחישים את ההבדלים בגודל שבין הענק לבין הילד והגמד, בין גדי המוקטן לבין בעלי האנשים המתבוננים בו, בינו — כקטן לבין הידיים שמקבלות אותו בתזרה בארץ המציאות. הדינמיות של המנתרים — גד ונתרור ושל שמגר בשעת עבודתו (בחמישה רישומים בעמוד 27) מבליטים הרבה יותר מהמלים המתלוות: הניתורים עליזים וקפצניים הכניסה לעיר מוזרה מהססת ותוהה בתמונה יותר מאשר בסיפור וכך יחסו האמיתי של הנגר אל יצירי כפותיו באים לבטוי אמיתי ברישומים. האיורים מייפים את הסיפור וחבל שהסיפור לא הגיע ביופיו לדרגת האיורים!

חבל שהסיפור לא נשמר בגניזה! נשכח אותו ונצפה לספרים רבים נוספים וטובים שיהיו תואמים את כתביה היפים והנצחיים של לאה גולדברג.

H. C. Andersen — "GESAMMELTE MÄRCHEN" 1
conzett a. Huber / MANESSE VERLAG

2. "שיר הגדי", מאת מ. ילן-שטקליס, ציורים: צלה בינדר, הוצאת דביר, תל-אביב.

קריאה בהמשכים — מה? איך? מתי? איפה?

איפה לשלב את הקריאה בהמשכים במסגרת בית הספר הרגיל? איך אפשר ל"הש-חיל" אותה במערכת השעות ובחומר הלימודים העמוסים לעיפה?
אפשרות אחת היא לערוך את הקריאה בהמשכים בהפסקות הארוכות בחדר הספריה (בעיקר בימי החורף). אפשר להפעיל במבצע זה את תלמידי (ובעיקר תלמידות) הכיתות הגבוהות. תלמידי א"ב יבואו ברצון לשמוע סיפור בהמשכים מפי חבריהם הגדולים. כמובן, שבחירת הספר נתונה בידי המורה או הספרינית. אך לא לקריאה בהמשכים כזו אני מתכוונת. הכוונה לקריאה בהמשכים המתבצעת ע"י מחנכת הכיתה.

יש מורות הנוהגות לקרוא סיפור באוזני התלמידים בעת ארוחת העשר. היינו, אותן עשר דקות המוקדשות לאכילה מנוצלות גם לקריאה בהמשכים. ויש מורות הנוהגות לסיים את יום הלימודים ברבע שעה של קריאה, ועוד נהוג לקרוא סיפורים בשעורי חברה. כל המועדים הנ"ל מקובלים בבתי"ס. אך בדרך-כלל לא מתמידים בקריאה זו ויש בה חסרונות רבים. שעת אוכל לא נראית לי, כזמן מתאים לקריאה; נגיסות, ריצות לפח-הזבל ומעל לכל הזמן הקצר והציפיה להפסקה, אינם תורמים ליצירת האווירה המתאימה להאזנה בצוותא.

טוב לקרוא בסוף יום-הלימודים, הזמן מתאים לארגעה בטרם ישוב התלמיד לביתו. אך המציאות מוכיחה כי גם לשעה זאת נקודות תורפה: "לא הספיקו להעתיק מן הלוח", עדיין לא ניתנו שעורי-הבית, בכיתה נמצא מורה מקצועי — ושעת הסיפור נמצאת מקופחת.

טוב יותר לסיים את שעורי-החברה בסיפור בהמשכים אם הסיפור לא מנוצל לפעילויות אחרות של הילדים.

עם זאת כדאי, לדעתי, לייחד לסיפור בהמשכים, במסגרת הלימוד בכיתות ב"ד' אחד משעורי העברית של הכיתה (או שני חצאי שעורים). שעת סיפור כזו יכולה ליהפך לחוויה שהילדים יצפו לה, אפשר לנצלה הן לעידוד הקריאה העצמית של התלמידים והן להכרת ספר, סופר, ולהתחלה של ניתוח היצירה הספרותית. אך למעל לכל תגרום שעת הסיפור הנאה רוחנית אסתטית — אם בחרנו ביצירה ספרותית טובה והקריאה נעימה.

הסיפור בהמשכים יבוא בלשון הספר. בבחירה יש להתחשב בגיל הילד והמורה הקורא צריך להיות בקי בטכסט כדי שיוכל מדי פעם להינתק ממנו, להסתכל בשומע עים ולשמור על מגע-עין מתמיד עמם. גם אם הספר מוכר היטב לקורא, עליו לחזור ולקרוא בו מחדש לפני כל קריאה.

המורה צריך להגיש ממיטב הספרות, לבחור בספרים מעולים שנשכחו על מדף הספרים ולא להסתפק בחדישים בלבד.
בראשית הצעדים יובא החומר מתחום התעניינות הילדים, לאחר מכן יש להרחיב, בהדרגה, את תחומי התעניינותם. לעדן את הבנתם ורגישותם ולפתח את טעמם הספרותי.

החששות שילדים המכירים את הסיפור ישתעממו או יפריעו — חששות שוא הן. כל ילד יקשיב ברצון פעם נוספת לסיפור טוב ולא העלילה היא העיקר — אלא האווירה בכיתה והחוויה המשותפת. לכן, צריך המספר הטוב להיות רגיש להתרח-שויות שבסיפור ולהזדהות עם גיבוריו. באמצעות המספר עוברות הרגשותיו של הסופר והרגשותיהן של הדמויות — אל השומע.

מידת רגישותו של המספר, עושר הביטוי שלו ויכולתו להיסחף לעולם דמיוני ומרוחק — הם הם הקובעים את הצלחתו. המספר הטוב חש את משמעויותיו הרבות של הסיפור ואת תגובותיהם של שומעיו. לכן הוא חייב לאהוב את הסיפור שהוא מספר.

גורם מזמן ישפיע גם הוא על בחירת ספר. למשל, ביקור בגן-חיות והתבוננות בחיות יכול לגרות לקריאת ספרו של קיפלינג (סתם סיפורים) או כאשר מתעוררת בעייה של קליטת תלמיד חדש בכיתה אפשר לקרוא את הספרים כגון: אלינה היא אילנה; רותי שמוטי ואחרים.

לספר אין פירושו להמחיש או לביים, דרמטיות מוגזמת תרתק את השומעים אל תנועות הגוף במקום לרתקם לסיפור. הקורא צריך לקרוא בהטעמה, להסביר — תוך כדי קריאה — מלה קשה, ולהיות בקשר-עין מתמיד עם השומעים. חשוב לבדוק את תגובותיהם של הילדים בעת הסיפור. הקיבלו את הסיפור? באילו חלקים הראו התעניינות מוגברת? באילו חלקים השתעממו? לפעמים טוב להפסיק את הסיפור בחלקו המעניין ביותר או בזמן של התפרצות צחוק או שמחה.

שעת הסיפור יש בה גם מקום לפיתוח הדמיון (איך יהיה ההמשך? מה היית עושה במקום גבור פלוני? איך הייתם רוצים שיהיה סוף הספר וכו').

יש מקום גם להמתחות ולמשחקי תפקידים. כאשר מרגישים כי הספר דיבר מאד אל לב הילדים יש מקום לסיימו בעבודות משותפות של ציורים, הכנת משחקים, כתיבת רשמים, מכתבים לסופר, שמיעת סרט-קול וכו'.

חשוב להגיע לקשר אינטימי בין המספר לבין שומעיו. ההפלגה המשותפת לעולם הדמיון, או הסערה הנפשית בעקבות עלילת מתח, וגם הדאגה המשותפת לגורל הגבורים בסיפור עצוב — כל אלה יוצרים את החוויה המשותפת ולא אחת מתעוררים הילדים כמתוך הלום — בתום הקריאה.

יש להאמין ולקוות כי אהבת השמיעה והחוויה הכרוכה בה תביא בעקבותיה גם קריאה עצמית. ילדים רבים, כאמור, סקרנים לקרוא בעצמם סופו של הספר הנקרא (ואפילו מביאים אותו לכיתה בעת ההמשך הבא) אחרים מחפשים ספר מאת אותו המחבר, ואם הגענו לכך הרי שיצאנו נשכרים.

1. אלינה היא אילנה, מירה מאיר, צילומים: יעל רוזן, ספרית הפועלים.

2. רותי שמוטי, רבקה קרן, מסדה.

לכיתות הנמוכות

נושא בעלי-המלאכה היה פעם נושא מרכזי בחיי בית-הספר ואף בחיי המשפחה בזמננו כאשר הטכנולוגיה התעשייתית תופסת יותר ויותר מקום בייצור, הולך מספר בעלי המלאכה ופוחת. למרות זאת יש עדיין עניין לספר לילד הקטן על האיש שעושה את המלאכה למענו. לוי קיפניס עושה כך בספר ומרחיב את הסיפור גם על בעלי-מקצוע אחרים: המהנדס, הנהג, הצייר, הנגר, החייט, הסנדלר והצבע. חלקם עדיין עושה את המלאכה מתוך חזונו יצירה; הנגר עובד ושר, ו"הסנדלר מטליא להפליא".

לוי קיפניס מקפיד למקם את בעלי המקצוע בקומה המתאימה: בקומת הקרקע — הנגר, בקומה הראשונה — הסנדלר ובקומה השניה — החייט. אחרים גרים אמנם בבית בקומות הגבוהות אך מקום עיסוקם מחוץ לבית. אך יש בעלי מקצוע שיכולים לעסוק במקצועם בקומות הגבוהות; מהנדס, צייר. איכות החיים הובאה בחשבון גם כאן. הסיפור קולח. פשוט ומובן. הציורים הריאליסטיים מקנים מושג ריאלי על המקצוע.

בית-שלום כתב: לוי קיפניס, איורים: חנה אדולפי, הוצאת אור-עם, ת"א.

סיפור הומוריסטי בחרוזים המתאר משפחה ברוכת ילדים. גיבוריו אב ואם הנושאים בכבוד את שיגיונות ילדיהם וסבר רים שהבאת ילד נוסף לעולם עשויה להרגיע את אלה שבבית. יש חן רב בהצגת עמדתם של ההורים, ללא מסר דידאקטי גלוי.

הרודה שלי מרחוב הנביאים, כתב: יורם טהר-לב, איורים: יורם טהר-לב, הוצאת עם-עובד, 1979.

בהצהר מאהוריו הבית, כתב: בה: נירה קרו, איורים: לביא צרפתי, הוצאת ספר-ריה פועלים, תש"מ.

זוהי חידתי מהו עדתי, כתב: עזרא מורד, איורים: רים: תמר שחר, הוצאת אל"ף, 1980, 36 עמ'.

הענן של ערו, סיפרה: יעל בן-שלום, איורים: מיכל גולן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"מ.

מוציין המזל, כתב: אורי אורלב, איורים: אלונה פרנקל.

הנער העקשני, כתב: יאיר נוש קורציק, תרגם: שמ' שון מלצר, הוצאת אדם, 1978, 135 עמ'.

בראשית החופש הגדול יוצא דן לפיקניק. נילוויס אליו פרת משה רבנו האדומה, לטאה צהובה, ושני פרפרים לבני כנפי-ים, מיצי ומיץ. ספר חינני עם ציורים חביבים.

ספר שירים לילדים העוסק בנושאים שונים: שירים מגמ-תיים כקירוב עדות, השבת, השוטר העברי, הצבא והשלום ושירים בנושאים הקרובים לליבו של הילד: בעלי חיים, כבאים, חלומות, האם ועוד. החרוזים, הקצב והאיורים עושים את הספרון נעים לקריאה.

הספר מיועד לגיל הרך, עיקרו — הציור ומשפטים ספורים מלוויס אותו. שם הספר מגלה את תוכנו. "לערך יש ענן שהוא כולו שלו" הענן כמובן קיים פיסית והוא כולו מצר-אות, אך מה שרואה ערן בענן שלו הוא דבר שונה לחלוטין והמצטייר בעיניו כולו דמיון. הענן משנה צורה לפי רצונו של בעליו, פעם הוא איש ופעם גמל, פעם זועף ופעם מחייך. ערן מסתכל בענן בהתמדה ומגלה בו צורות חדשות. הציורים משקפים את התוכן וראויה לציון מיוחד העריכה הגרפית של מיכל אפרת.

סיפור נאיבי על ילד שקשה היה לו להגמל מן המוצץ עד שהנסיבות הביאוהו לכך שנתן את המוצץ לאחר. ספריו של אורי אורלב ממלאים תפקיד חינוכי, ואפשר לצרפם לספרות היפה התירופוטיטית.

ילדים רבים מתמודדים עם "בעית המוצץ" והורים רבים מעלים בעיה זאת. הספר שלפנינו יקל על מציאת פתרון לבעיה בעצם עיסוקו בנושא. באיוריה של אלונה פרנקל ישנה מקוריות וצבעיהם הלא-שגרתיים של האיורים מגבירים את המזיגה של התוכן והצורה.

לכיתות הבינוניות

זהו תרגום חדש של הספר על חייו של לואי פסטר, הקירור-תיו ונסיונותיו המדעיים בהמצאת "הפסטור", המלחמה במחלת תולעי המשי, הכלבת, ועוד. התרגום נאמן לרוח הספר. אופן כתיבתו המיוחדת

והלשון השוטפת, הופכים אותו לספר מענין ומהנה. הנייר המשובח, הכריכה, הדפוס, והצילומים הטובים תורמים לעיצובו של הספר.

סיפורם של שני אנשים ומכונתם המשרתים בלילות בהג"א. ב"מסעותיהם" הם מתוודעים לאנשים שונים העובדים בלילות ולאירועים שונים של "חיי הלילה". זוהי הזדמנות לקורא הצעיר להכיר היבטים סמויים של חיי העיר שאין להם כמעט ביטוי בסיפורת לילדים.

הספר הופיע לראשונה בשנת 1956. לדברי המחבר הוצאה לאור המהדורה החדשה משום שמאז 1956 השתנו בני האדם והשפה התפתחה. סיפור הרפתקאה על ארבעה נערים שנפשם חשקה בחופש, השתחררו מכבלי בתיאם והלכו לחיות חיים עצמאיים וחופשיים בסביבת "שבע טחנות". בשלושה עשר הפרקים המודפסים על פני 186 עמודים, מספר אוריאל אופק על התרחשויות בלתי צפויות, מפתיעות, שפקדו את ארבעת הנערים. ארונצ'יק הגבוה שמוחו פעלתני; מיכה הגוף, שכולו פעלתן; עוזי הגינג'י שופע הסיפורים והמספר עצמו, שרוצה מאד להידמות לחבריו האמיצים. המוח הפעלתני, הגוף הפעלתן והבקי בסיפורי שודדים מסמ-רי-שער, והמספר הוכיחו תבונה, פעלתנות ואומץ לב עד יום שיבתם הביתה.

איוריו של נחום גוטמן נשארו כפי שהיו, דיסקרטיים, מלאי הבעה ורחן.

סיפור-אגדה על דמות דמיונית, על ארצות דמיוניות ועל מקומות "שאינן כאלה".

סיפור דמיוני ושזור נונסנסים כגון: למה קוראים לבת המלך לילה? "קוראים לה לילה, כי היא יפה וקורנת כמו אור השמש ביום סגריר".

עיקרו של הספר סיפור שכולו שקר. רוכל הכניס לאצבע גלעין של תמר, הגלעין הצמיח שיח, השיח הפך לעץ, האבק שעל העץ לעפר, העפר לאדמה, האדמה לשדה גדול ורחב, אח"כ צמחו על פני השדה אבטיחים.

על אחת הגבעות שעל העץ בנו בית... ואין לדברי ההזמנה הבדויים — דמיוניים סוף. הסיפור תואם את התנאי —

סיפורי לילה, כתב: מרדכי נאור, איורים: דני קרמן, הוצאת יבנה, תש"מ, 93 עמ'.

שבע טחנות ועוד תחנה, כתב: אוריאל אופק, איורים: נחום גוטמן, הוצאת יבנה, 1980, 186 עמ'.

אנונימוס כלפי הגדול, מאת: יוסי בנאי, ציורים: מיכל לויט, הוצאת מסדה, 1980.

הוא חייב להיות כולו שקר כדי לזכות בידה של בת המלך — לילה, ואכן זכה בה.

לפיתות הגבוהות

סיפור על ילדה יהודיה מהולנד, פליטת השואה הנשלחת להבראה אצל משפחה יהודית בשוויץ. שני צדדים לסיפור: הילדה החווה מחדש את כל שעבר עליה בשואה ואינה מספרת על כך דבר, והמשפחה המארחת שאינה יודעת דבר על עברה של הילדה. בספר קטעים רבים המרגשים ומעניינים מאד.

סיפורים על דמויות ילדים ועל גורלן במלחמת העולם השנייה. בחלק מן הסיפורים מעלה הסופרת את עולמם הפנימי של הילדים ומתארת את המצבים בהם הילדים מתמודדים.

העלילה בספר עוסקת בתחום המדע הבדיוני אך הקורא נהנה גם מחומר מדעי מעובד היטב. לצד פרקים המתארים את החיים במושבת חלל ישנם פרקים המספרים על קורות מחקר החלל והעקרונות שעליהם תוכנן רעיון ישוב החלל. הספר עשוי לפתוח פתח להבנת הנושא בפני צעירים המגלים בו עניין.

סיפור המבוסס על נסיון התישבות אמיתי, של מומר תמר הוני בסוף המאה הי"ט, בדרום סיני. העלילה המרתקת על קבוצת פליטי פרעות מרוסיה שיוצאת להקים ישוב, נלוות אל העובדות הידועות מן המקורות. חרדות הגיבורים, נסיונות הסתגלותם לתנאים החדשים ותלאותיהם, מצטרפים יחד לסיפור עלילה מרתק.

ששה-עשר סיפורים מהווי חיי היהודים בעיירה. במרכז כל סיפור נמצא האדם היהודי במאבק עם גורלו, עם איתני הטבע ועם רוחות זרות הסוחפות אותו אל מחוץ להוויתו. המילון שערך חיים רשף בסוף הספר מקל על ההבנה.

החלום והיה, כתבה: רחל הולנדר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1979, 270 עמ'.

הילדה מלבה, כתבה: אירנה ליבמן, איורים: יעקב גוטרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"מ, 81 עמ'.

מושבות בחלל, כתב: פרדריק גולדן, תרגם: אריה חשביה, הוצאת עם עובד, 1980, 120 עמ'.

מדיון, כתב: יעקב שביט, איורים: גיורא כרמי, הוצאת עם עובד, תש"מ, 128 עמ'.

בעיירה מפפריץ, כתב: אברהם נחומי, איורים: בני קלבש, הוצאת ספרי רית פועלים, 1980, 80 עמ'.

נתקבלו במערכת

1. אבישר אסתר, **בית בירושלים**, צילומים: אבי אמינוב, הוצאת אייר, 1979, 189 עמ'.
2. אבס שלמה, **יש מפלעת באגם**, איורים: יוחנן לקיצביץ, הוצאת ספריית פועלים, 1980, 56 עמ'.
3. אופק אוריאל, **המשה חושים לי יש, דני לא מפחד, מי בחצר? מי בשדה?**, **דני ואסתר הולכים לדודה**, ספריית עופר, מנוקד. (כ"ב—24 עמ')
4. אופק אוריאל, **בדרך לגימנסיה**, איורים: שמואל כץ, הוצאת ספריית פועלים, 188 עמ'.
5. אמברלי אד, **הקוסם מארץ אופ**, תרגמה: רנה קלינוב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, 30 עמ'.
6. בן-כנען עזי, **אני ברק**, איורים: מיקי בן-כנען, הוצאת כתר, 1980, 106 עמ', מנוקד.
7. בינדר אורלי, **גברת דלעת הכל יודעת**, הוצאת סער, 1980, 32 עמ', מנוקד.
8. בר עמוס, **אונייה בוערת בחוף תל-אביב**, איורים: יעקב גוטרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"מ, 115 עמ'.
9. בשביס זינגר יצחק, **חכמי תלם ותולדותיהם**, המתרגם: יהודה מלצר, איורים: אורי שולביץ, הוצאת אדם, 1980, 48 עמ', מנוקד.
10. גלזר מרדכי, **מריבה בארון הבגדים**, איורים: ורדה נסתר, הוצאת אביגדור, 6 עמ', מנוקד.
11. הולנדר רחל, **החלום והיום**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, 270 עמ'.
12. הוריזונט אמירה, **הכל בידי שמים, מלת פלאים, מעילו של אפרים**, השמח **בחלקו**, איורים: אפרים מול, הוצאת משאבים, 1980, מנוקד, (14 עמ' כל חוברת).
13. כרמי לניאדו מאירה, **פרקי יוסקה**, איורים: ש. בסקון, הוצאת ש"י, 1980, 77 עמ', מנוקד.
14. מורד עזרא, **זוהי חידתי מהי עדתי**, איורים: תמר שחר, הוצאת אל"ף, 1980, 36 עמ', מנוקד.
15. מיטב בני, **הטירה שבדרך**, איורים: שמואל כץ, הוצאת עם עובד, 1980, 87 עמ'.

בצורה פשוטה ומעניינת ובליווי תרשימים מאירי עיניים, מתואר בספר תהליך בניית הפירמידות במצרים. הקורא ימצא מידע על תכנון וארגון העבודה, החומרים, הכלים, האקלים, תופעות הטבע, התרבות והדת במצרים העתיקה.

לא ירדתי לסוף דעתו של המחבר. פליאה בעיני על כי החליט מי שהחליט להוציא את הספר לאור.

סיפור נעוריה ובגרותה של זהרה לביטוב, המבוסס על מכתביה ועל זכרונות בני דורה. במרכז הספר סיפור התקומות היחסים בינה לבין שמוליק קאופמן בעת שירותם בפלמ"ח. "השירות הלאומי", "ההכשרות המגוייסות" המאבק נגד הבריטים ומלחמת השחרור, מוצגים לראשונה בספרות לבני הנוער במהימנות ומנקודת ראותם של בני אותו דור, להתבטויותיהם, לכאבם ולשמחתם, יש ביטוי כן.

פירמידה, כתב: דיוויד מקולי, תרגמה: רחל מל-צר, איורים: דיוויד מקולי, הוצאת "אדם", 1980, 80 עמ'.

הקוסם מארץ אופ, כתב: אד אמברלי, מאנגלית: רנה קלינוב, הקיבוץ המאוחד, 1980.

לאהוב עד מות, כתבה: דבורה עומר, הוצאת שרברק, 1980, 245 עמ'.

משוט בעולם

בעלונים ובעתונים של בתיה"ס מוקדשים לעתים קרובות מדורים מיוחדים לספרות יפה ולקריאה בה. להלן קטע מתוך "אסיפון", עלון חברת הילדים באפיקים.

המצב בספריה

לדעתי לא צריכים להיות בספריה מנדפים מיוחדים לכיתות דה- ולכיתות ז"ח. לילדים שעולים לכיתה ז' זה מפריע לקחת ספרים בהמדפים של ד"ו, כי זה כבר כאילו לא נאה להם להיות עם כתיב ד' באותה ספריה.

אם הספרים יהיו מסודרים על המדפים לפי נושאים ולא לפי כיתות, לא יסתכלו על הגיל אלא על הספר.

כמובן שמותר לספרנית להמליץ על ספר או להעיר לילד אם הספר קשה מדי בשבילו, אבל לא כדאי להפריד.

חוץ מזה, חשוב לזכור כי לכל ילד יש טעם משלו וזכותו להחליף ספרים לפי טעמו. הספרנית יכולה להציע לילד מה כדאי לו לקרוא ומה לא, אבל אם הילד איננו מקבל את הצעתה זה לא אומר שהוא קריין לא טוב.

אני מאד מקווה שישנו את הנוהגים הישנים בספריה וינהיגו סידורים חדשים.

הד"ס

אנו מפרסמים את הקטע כלשונו ומבקשים מאת קוראינו המוחנכים לעודד את תלמידיהם לעיין בסוגיה ולהגיב עליה בכתב.

16. מקולי זייויד, פירמידה, המתרגמת: רחל מלצר, איורים: זייויד מקולי, הוצאת אדם, 1980, 80 עמ'.
17. עמיר זוהר עליזה, אצל סבתא נינה, איורים: אבנר כץ, הוצאת ספריית פור-עלים, תש"מ, 78 עמ'.
18. פרדיס יהודה, הטלפון, הוצאת עופר, 16 עמ', מנוקד.
19. קשתי מטעמה, החופש הגדול, איורים: תרצה טנאי, ספריית עופר, 24 עמ', מנוקד.
20. רון פדר גלילה, יותם בלש פריטי, איורים: חגית שלו, הוצאת כתר, 1980, 117 עמ', מנוקד.
21. רוסנו אילנה, מי יעיר את איריס?, ציירתי מכתב לאבא, בובה שכזאת, איורים: בועז רוסנו, המפיץ: שבתאי רוסנו, 1979, 1980, 24—29 עמ', מנוקד.
22. רוסנו אילנה, עולמו של מוטי הקטן, איורים: אריה מוסקוביץ, הוצאת יסוד, 1978, 33 עמ', מנוקד.
23. שביט יעקב, גר אצלנו מלאך, איורים: אורה איתן, 1979, הוצאת יריב, הדר, 108 עמ'.
24. שפרן רבקה, בעריכתה, יש מה לעשות, (הרפתקאות, תחביבים, חידות, בדיחות, שעשועים), ספריית עופר, 32 עמ', מנוקד.
25. שרון ימימה, יום שבת יום מנוחה, ספריית עופר, 18 עמ', מנוקד.
26. תמוז בנימין, ספר החברים, המלך והגיטרה הבלתי חשמלית, איורים: דני קרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, 29 עמ', מנוקד.
27. תמוז בנימין, ספר החברים: מה יותר כדאי לקחת, או לתת? איורים: דני קרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, 29 עמ', מנוקד.

המשתתפים בחוברת

ד"ר אוריאל אופק, ד"ר מירי ברוך, מרים רות, גרשון ברגסון — ראה חוברת ב', כ"ב.
 חוה ויזל, ירדנה הדס — ראה חוברת ג', כ"ג.
 ד"ר לאה חובב — ראה חוברת ב', י"ד.
 שלומית יונאי — ספרנית גנזך המדינה.
 עדה קרן — מורה, ספרנית.

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר	
3	גילגוליה של אגדת אצבעוני — ד"ר אוריאל אופק
10	עיון נוסף על הקשר בין חרוז ומשמעות — ד"ר מירי ברוך
15	סיפור מסגרת מבנה ותכלית — ד"ר לאה חובב
19	יחסו האדיפלי של אריך קסטנר לאמו — שלומית יונאי
24	האריות מצחיקים ופחדנים — מרים רות
דמויות	
32	בנימין הלוי ז"ל — ד"ר אוריאל אופק
חווית הקריאה	
33	עם בוא הזכרון — חוה ויזל
ביקורת	
	במבט ראשון: 1. הרפתקה; 2. בין חולות וכחול שמים; 3. הטירה — ג"ב
35	אגדת יוסף דרנואס — ירדנה הדס
39	למה זכה שמגר — מרים רות
42	מיתודה
45	קריאה בהמשכים — עדה קרן
ממדף הספרים	
48	סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות
53	נתקבלו במערכת
55	משוט בעולם

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

September 1980, Vol. VII, No. 1 (25)

18 King David St.

ISSN 0334-276X

Jerusalem, Israel

Editor; G. BERGSON

CONTENTS

Study and Research

Adaptations of the Tom Thumb Fable	Uriel Ofek	3
Rhyming by Leah Golberg	Miri Baruch	10
The Story's Skeleton — Structure and Purpose	Dr. Leah Hovav	15
Erich Kastner's Oedipal Relationship to his Mother	Shlomit Yonai	19
The Funny and Frightening Lions	Miriam Roth	24

Personalities

The Late Benyamin Halevi	Uriel Ofek	32

The Experience of Reading

As I Remember	Chava Visel	33

Reviews

At First Sight		35
a. Adventure.		
b. Between Sand-dunes and Blue Skies.		
c. Strivings	G. B.	
Yosef Dunuas' Fable	Yardena Hadas	39
What Did Shamger Win?	Miriam Roth	42

Methodology

Serial Reading	Ada Kern	45

From the Bookshelf

An Annotated List for the Lower Middle and Upper Grades		48
Books Received		53
Around the World		55